

T E R R A
Westerwolda

Tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde

Geert Schreuder

50 jaar kunstschilder

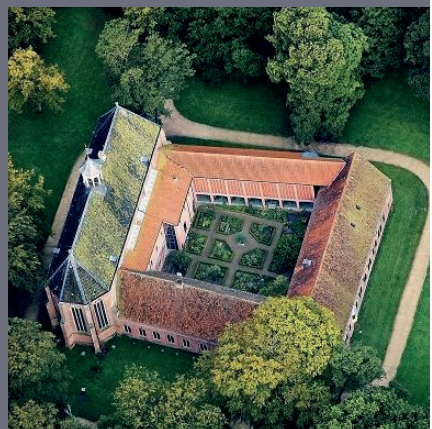
pagina 18

Interview: Geert Schreuder p.18

Spelenderwijs p.16

Klooster Ter Apel: een wereld op zich p.27

Dit tijdschrift is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde

Jaargang 8, nummer 2, zomer 2019

prijs: € 4,95

Colofon

Terra Westerwolda is het tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde. Het is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW), mede mogelijk gemaakt door Museum de Oude Wolden (het MOW) in Bellingwolde. Terra Westerwolda verschijnt drie keer per jaar.

Redactie

Tjarko van Dijk
Hans ter Heijden (hoofd- en eindredactie)
Sandra de Regt
Obby Veenstra (namens het MOW)
Geert Volders
Erik Wubs

Vaste medewerkers

Herman Janssen (fotografie)
Sanne Meijer (Sanne Meijer Onderweg)
Geert Schreuder (illustraties)

Vormgeving

Janty Heeres, JantyDesign, Rhederveld

Drukwerk en distributie

Wubbe Alvering, Vlagtwedde

Terra Westerwolda en HVW op internet
www.verenigingwesterwolde.nl

Contact met de redactie

Reacties en ideeën voor artikelen zijn welkom bij Hans ter Heijden, telefoon 0599 313811 / 06 51056565, e-mail: ter.heijden.hans@gmail.com.

Lid-abonnee worden?

Zie pagina achterzijde tijdschrift. Terra Westerwolda is voor € 4,95 ook verkrijgbaar bij diverse (boek)winkels.

Niets uit deze uitgave mag op enigerlei wijze worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de afbeeldingen volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de redactie wenden.

Bestuur HVW

Jochem Abbes (voorzitter)
Marten Fokkens (webmaster)
Jan Huizing
Reind Krikke
Kineke Kuper-Dijkmeijer (secretaris)
Freerk Mol (penningmeester)
Harm Prenger
Geert Volders
Ruut Wegman

Secretariaat: Tel. 0599-313529
E-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl

Jaargang 8, nr. 2, juli 2019

Van de redactie

Hartsie

Als geboren Utrechter sprong m'n hartsie open toen ik merkte dat in twee artikelen in deze editie de *Oude Gracht* voorkwam. Deze wordt in het Utrechtse 'volkslied' bejubeld, net als het Vreeburg en Wijk C. Dat Vlagtwedde ook een Oude Gracht had, wist ik niet. Maar m'n 'hartsie' sprong helemaal open toen ik las dat historicus Johan Huizinga graag lange wandelingen maakte in mijn tweede vaderland: Westerwolde! En dat hij zich, in zijn laatste boek *Geschonden wereld* zorgen maakte over cultuurverval, ook als het gaat om menselijk ingrijpen in de schoonheid van het ongeschonden landschap, is me uit het hart gegrepen.

Verder in dit nummer - onder veel meer - een interview met onze eigen illustrator Geert Schreuder, die het veenkoloniale landschap eerst eigenlijk maar vreselijk saai en kaal en niks vond, maar dat steeds meer is gaan waarderen.

Schenking

In september 2018 vond een laatste reünie plaats van de *Vereniging Velema's* uit Veele en is het besluit genomen de vereniging op te heffen. Het bestuur besloot daarop de overgebleven gelden te schenken aan de redacties van de tijdschriften *Veerten* en *Terra Westerwolda*. De vereniging vindt beide bladen van hoog niveau en zeer de moeite waard om te lezen. Namens de redactie: heel hartelijk dank!

Hans ter Heijden

De redactie van Terra Westerwolda. Van links naar rechts: Erik Wubs, Obby Veenstra, Hans ter Heijden, Sandra de Regt, Geert Volders en Tjarko van Dijk. Foto: Desirée Blaauw.

Cover

Op de cover het schilderij *Vogelaar in landschap* van Geert Schreuder. In dit nummer een interview met hem ter gelegenheid van zijn 50-jarig jubileum als kunstschilder.

Het volgende nummer van Terra Westerwolda verschijnt in november 2019

Inhoudsopgave

Vaste rubrieken

- 4 Column Siste Viator: Red Rehoboth!
- 5 Sanne Meijer: De kruidenierszaak van de familie From
- 10 Historische Kring Ter Apel: Het St. Luciahuis
- 16 Sprekend Object: Spelenderwijs
- 34 Het portret van Berend Jans Wilzing en Ikien Hannes Hids
- 35 Nieuws Historische Vereniging Westerwolde
- 36 Historische Actualiteiten

Artikelen

- 6 100 jaar Herfsttij der Middeleeuwen
- 12 400 jaar stadsbezit Westerwolde
- 24 Geschiedenis gemeentehuis Vlagtwedde
- 27 Het voormalige klooster van Ter Apel
- 30 De urnenveldencultuur

Interviews

- 18 Geert Schreuder 50 jaar kunstschilder
- 32 Peter Lourens over re-enactment bij VKVB

Het St. Luciahuis
Een vrouwenklooster in Ter Apel
pagina 10

'We zetten een tijdsbeeld neer'
Peter Lourens over re-enactment Bourtange
pagina 32

Column: Siste Viator

Red Rehoboth!

door Hans ter Heijden

De Hoofdweg in Bellingwolde beschouw ik als een van de mooiste straten die ik ken. Al is straat niet het goede woord. Vanwege de allure die de Hoofdweg heeft, zou ik het eerder een laan noemen, of beter nog een allée: een lommerijke weg, waarbij de hoge, oude bomen als het ware een enorme berceau vormen, een weelderige, groene loofgang, waar je doorheen loopt, nee, schrijdt. Of rijdt, natuurlijk. Monumentale boerenkathedralen, rentenierswoningen en herenhuizen aan weerszijden vormen het decor. Je waant je in vroegere tijden. Kijk daar: de paardentram!

Bij nadere beschouwing zie je wel dat er in de laatste decennia toch nogal wat minder fantasierijke 'moderne' woningen de plek van gesloopte historische panden hebben ingenomen. De fraaie tuinen maken het een klein beetje goed, maar treurig blijft het. Vergeleken met de kaalslag van karakteristieke en monumentale panden in veel andere Westerwoldse dorpen is de schade in Bellingwolde echter redelijk beperkt gebleven.

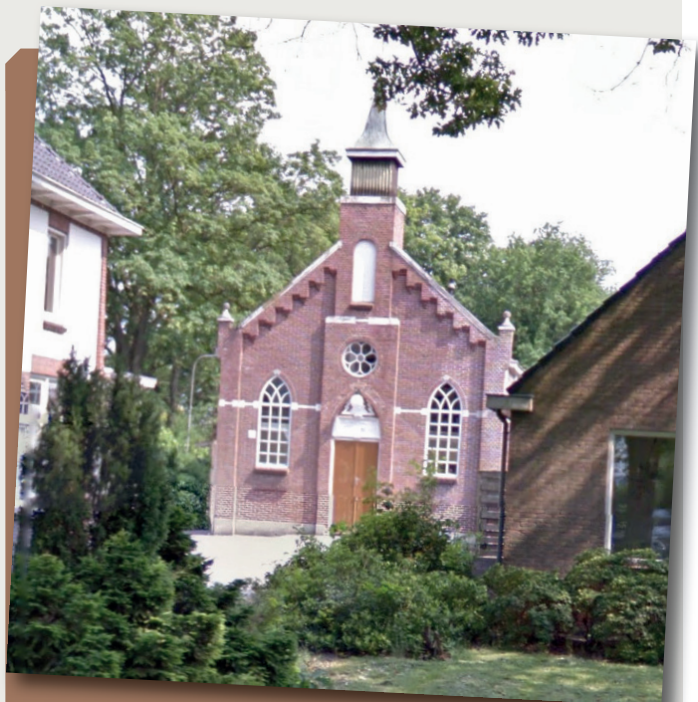
Net als 'Opwaarts!' is 'Rehoboth' een pareltje dat je moet koesteren

Ongeveer halverwege de Hoofdweg staat - iets naar achteren - heel bescheiden een 101 jaar oud kerkje: 'Rehoboth'. Het mag dan geen rijksmonument zijn, het is een beeldbepalend, karakteristiek godshuisje dat terecht deel uitmaakt van het beschermde dorpsgezicht van Bellingwolde, maar vooral ook van de rijke geschiedenis van het dorp. Hier gingen de gereformeerden zondags ter kerke, hier werden ze gedoopt, deden ze belijdenis van hun geloof, trouwden ze en namen ze tijdens een uitvaartdienst afscheid van het aardse bestaan. Onlangs werd voor het kerkje een sloopvergunning aangevraagd. Het moet voor het kerkbestuur van de Protestantse Gemeente een duivels dilemma zijn geweest alvorens dit besluit te nemen. Maar het kerkgebouw is overcompleet en middelen om het te behouden zijn er niet. Het heeft vanzelfsprekend veel emoties losgemaakt bij de leden, maar uiteindelijk stemden ze er - ongetwijfeld met tegenzin - mee in.

In 2001 dreigde het in de Amsterdamse Schoolstijl gebouwde kerkje 'Opwaarts!' in Sellingerbeetse gesloopt te worden. De redenen waren dezelfde als die in Bellingwolde. Actieve dorpingen protesteerden en na overleg met het kerkbestuur en gemeente konden zij het behouden. Er is nu een stichting die het kerkje onderhoudt. Bovendien vinden er allerlei culturele activiteiten plaats: exposities, concertjes, lezingen, enz. Fier staat het kerkje nog overeind, als icoon van vervlogen tijden, maar ook als constructief voorbeeld van een daad van verzet van betrokken dorpsgenoten.

Net als 'Opwaarts!' is 'Rehoboth' een pareltje dat je moet koesteren. Het is waardevol cultureel erfgoed en niet weg te denken uit de 'heerlijkheid' Bellingwolde. Hopelijk wordt ook hier in goed overleg een oplossing gevonden om het karakteristieke gebouw voor sloop te behoeden. Juist in een Cittaslowgemeente moet alles wat van waarde en weerloos is, beschermd worden! Dus ook kerkje 'Rehoboth'. ■

Bij het ter perse gaan van dit nummer was nog niet over het lot van 'Rehoboth' beslist.

De voormalige gereformeerde kerk 'Rehoboth' in Bellingwolde. Foto: gereformeerdekerken.info.

Sanne Meijer Onderweg

De kruidenierszaak van de familie From uit Ter Apel

Op 4 mei 2019 vond het bijzondere herdenkingsprogramma Open Joodse Huizen / Huizen van Verzet voor het eerst plaats in de gemeente Westerwolde. Aan mij de eer om aan de Hoofdstraat 8 in Ter Apel (Deco Home van der Kaap) te mogen spreken over Jakob From en zijn familie. Jakob dreef vóór de oorlog op deze locatie een kruidenierszaak.

Jakob From komt uit een bijzonder groot gezin. Zijn ouders hebben in totaal 17 kinderen gekregen. Jakob was het vijfde kind. Een bezoeker van Open Joodse Huizen vertelde de volgende anekdote: toen Jakobs vader Simon zijn zoveelste kind aangaf bij de gemeente, had de wethouder gezegd: "Nog eentje en je krijgt een koe van mij cadeau". En zo geschiedde.

Jakob From trouwde met Johanna Kropveld en samen kregen zij vier kinderen: Jette, Simon, Roosje en Adolf. Jakob begon zijn carrière - net als vele andere joodse mannen uit de regio - als koopman en veehandelaar. In 1926 begon hij een kruidenierszaak in Ter Apel. De familie had het in de beginjaren echter niet bijzonder breed. Dat veranderde toen schoonzoon Wilhelm Wolff bij de familie in kwam wonen. Door Wilhelms zakelijke talent bloeide de kruidenierszaak als nooit tevoren. Al snel begon de familie From ook delicatessen, vis, fruit en rookartikelen te verkopen. Daarnaast opende Jakob een horecagelegenheid in het pand en verkocht hij zijn waren huis-aan-huis en op markten. Jakob From werd de grootste leverancier van matzes in de provincie Groningen.

Synagoge in Ter Apel, ca. 1960. Het gebouw is inmiddels verdwenen. Bron: jck.nl.

'Nog eentje en je krijgt een koe van mij cadeau'

De opkomst van het naziregime in Duitsland en de NSDAP in Nederland maakte hier een einde aan. Op 15 juli 1942 werden joodse mannen uit Ter Apel gekeurd voor tewerkstelling in kampen. Jakob From werd naar het werkkamp Sellingerbeetse gestuurd, waar hij waarschijnlijk werd ingezet bij de aanleg van wegen en bij de aardappeloogst. Op Jom Kipoer 1942 werden alle joodse mannen in het kamp richting Westerbork getransporteerd. Daar werd Jakob herenigd met zijn vrouw Johanna. Het echtpaar is in november 1942 in Auschwitz vermoord. Ook hun kinderen en kleinkinderen overleefden de oorlog niet, met uitzondering van de niet-joodse vrouw en de twee kinderen van hun zoon Simon.

Van de familie From is een prachtig broodmes overgebleven, dat door Jakob en zijn gezinsleden werd gebruikt om op sabbat en feestdagen het koosjere brood mee te snijden. Vlak voor zijn deportatie gaf Jakob het mes en andere kostbaarheden aan een collega-kruidenier. Het mes is sinds kort in het Joods Historisch Museum in Amsterdam tentoongesteld.

Website Sanne Meijer Onderweg:
www.sannemeijeronderweg.nl

Joodse mannen in werkkamp De Beetse. Je kunt aan hun kleding duidelijk zien dat zij niet voorbereid waren op het zware werk dat zij moesten verzetten. Bron: joodsewerkkampen.nl.

Het monument voor de joodse slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog uit Ter Apel. Dit staat vlak naast de plek van de voormalige synagoge. Bron: tracesofwar.nl.

Huizinga: door en door Groninger

100 jaar Herfsttij der Middeleeuwen

Johan Huizinga en Westerwolde

Johan Huizinga (1872-1945).
Bron: Wikimedia Commons.

door Tjarko van Dijk

In 1919 verscheen van de hand van Johan Huizinga (1872-1945) het boek *Herfsttij der Middeleeuwen*. 100 jaar later wordt dit imposante werk nog steeds gelezen en geprezen. University Press in Leiden bracht een speciale, rijk geïllustreerde jubileumeditie uit. Huizinga was geboren in de stad Groningen, maar kwam ook regelmatig in Westerwolde, waar hij graag wandelingen maakte. Tjarko van Dijk zocht uit of Westerwolde ook in het werk van Huizinga een rol heeft gespeeld.

Door *Herfsttij der Middeleeuwen* schaarde Johan Huizinga zich nationaal en internationaal bij de grote historici van de twintigste eeuw. Het is een studie naar de laatmiddeleeuwse Bourgondische cultuur. Wat deze studie zo bijzonder maakte, was dat Huizinga de cultuur van de late Middeleeuwen niet zag als een aankondiging van de Renaissance, maar als het afsterven van de middeleeuwse cultuur. Hij ging daarmee in tegen de gangbare kunsthistorische visie hierop. Een relatie met Westerwolde heeft het boek niet, wel met Groningen omdat Johan Huizinga het idee voor dit afwijkende perspectief op de Bourgondische cultuur kreeg tijdens een wandeling langs het Damsterdiep in Groningen in 1907.¹

Door en door Groninger

Maar kan er - wellicht in ander werk - een relatie aangewezen worden tussen Johan Huizinga en Westerwolde? Johan Huizinga was door en door Groninger. Hij werd in de stad Groningen geboren op 7 december 1872, bracht er zijn jeugd door en studeerde er Nederlands en Geschiedenis. Toen nog één studierichting. Huizinga hield van zijn geboorteplaats en provincie. Hij kende de provincie goed, ook het oostelijk deel daarvan: Westerwolde. In 1905 werd Johan Huizinga hoogleraar Algemene en Vaderlandse Geschiedenis in Groningen. Tot 1914, toen hij tot hoogleraar Algemene Geschiedenis werd benoemd in Leiden, deed hij onderzoek naar de geschiedenis van de provincie Groningen en wijdde hij daar diverse publicaties aan.²

1) J. Huizinga, *Mijn weg tot de historie*. In *Verzamelde Werken van Johan Huizinga*. Deel I, Haarlem 1948, p. 39.

2) A. van der Lem, *Johan Huizinga. Leven en werken in beelden en documenten*. Amsterdam 1993, p. 119 vlg.

De Oude Gracht bij Vlagtwedde in 1925 (links van Barlage). Historische topografische kaart 1:50.000. Kadaster 2019.

Johan Huizinga gaat ook in op de betekenis die Westerwolde had voor het verkeer tussen de stad Groningen en Münster

In één van zijn publicaties, *Hoe verloren de Groningsche Ommelanden hun oorspronkelijk Friesch karakter*, uit 1914 gaat Johan Huizinga ook in op de betekenis die Westerwolde had voor het verkeer tussen de stad Groningen en Münster. Hij beschrijft daarin de weg die door Westerwolde liep en die Groningen met Münster verbond. Ook behandelt hij daarin een plan van Groningen en Münster uit 1483 om een gracht te graven door Westerwolde. Die gracht zou parallel aan de eerder genoemde weg gaan lopen en de Eems bij Heede verbinden met de Westerwoldse A bij Wedde. Vervolgens zou die waterweg binnendoor naar de stad Groningen

De jubileumuitgave van *Herfsttij der Middeleeuwen*. Illustratie omslag: Jan van Eyck, *Portret van een man met rode muts*, Londen, National Gallery, inv. nr. NG222.

In deze gebonden, rijk geïllustreerde uitgave kan de lezer bij de tekst de kunstwerken zien die door Huizinga worden genoemd. Naast de bekende meesterwerken van o.a. Jan van Eyck zijn ook de door hem gebruikte literaire werken met miniaturen uit de handschriften afgebeeld.

Het boek heeft meer dan 300 illustraties in kleur en telt 592 pagina's. Redactie en nawoord: dr. Anton van der Lem. Een uitgave van University Press, Leiden 2018.

leiden. De gedachte hierachter was, dat zo de tolheffing bij Emden vermeden kon worden. Naar algemeen wordt gesteld, schrijft Johan Huizinga, is dit plan nooit uitgevoerd. Maar interessant is dat hij daar toch een vraagteken bij plaatst. Hij wijst daarbij op het voorkomen van een oude waterloop bij Vlagtwedde die de naam *de Oude Gracht* draagt. Die naam en het rechte verloop van deze waterloop doen vermoeden, schrijft hij, dat er misschien toch een begin van uitvoering van dit plan in Westerwolde is geweest.³ →

3) *Hoe verloren de Groningsche Ommelanden hun oorspronkelijk Friesch karakter*. In *Verzamelde Werken van Johan Huizinga*. Deel I, Haarlem 1948, p. 481.

Landschap in Westerwolde. Waarschijnlijk in de buurt van de samenvloeiing van de Ruiten A en Mussel A. Foto 1880-1900 van schilderij door Mr. A.H. Koning (1784-1850) RHC Groninger Archieven Beeldbank NL-GnGRA_1173_120_12.

Westerwoldse A, 1971. Aquarel door Johan Dijkstra (1896-1978). Collectie MOW Bellingwolde. Foto: Harm Bellinga.

Geschonden wereld

Johan Huizinga had niet alleen belangstelling voor het verleden van Westerwolde als onderdeel van de geschiedenis van de provincie Groningen. Hij hield ook veel van het landschap in Westerwolde.⁴ Als liefhebber van wandelen, trok hij graag naar Westerwolde, waar hij grote tochten maakte in de jaren negentig van de negentiende eeuw. Hij genoot er van het fraaie en ongerepte landschap. In zijn boek *Geschonden Wereld* komt hij terug op dit landschap.

Geschonden Wereld schreef Johan Huizinga onder moeilijke omstandigheden in de zomer van 1943. Zijn baan als hoogleraar in Leiden was hij kwijt geraakt door zijn opstelling tegenover de Duitse bezetter en ook mocht hij van de Duitse autoriteiten niet meer in Leiden wonen. Johan Huizinga vond toen onderdak in De Steeg in Gelderland in het buitenhuis van zijn Leidse collega R.P. Cleveringa. Zonder de beschikking over zijn bibliotheek, die in Leiden was achtergebleven, schreef Johan Huizinga toen zijn laatste boek *Geschonden Wereld*. Daarin onderzoekt hij de kansen op herstel van de Europese cultuur als na de overwinning van de geallieerden de Tweede Wereldoorlog voorbij zal zijn.

‘Men moet vaderlandsche streken hebben gekend, waar binnen den omtrek van een heel district nog geen kunstweg bestond, zoals ik vijftig jaar geleden Westerwolde en groote deelen van Drente heb gekend’

Cultuurverval van het landschap

Op allerlei gebied was de Europese cultuur – naar zijn oordeel – sinds het midden van de negentiende eeuw geleidelijk aan in verval geraakt, culminerend in de gruwelen van de Tweede Wereldoorlog. Ook het landschap, schrijft Johan Huizinga, was door dit cultuurverval aangetast geraakt. In dat verband komt hij terug op Westerwolde: “Men moet vaderlandsche streken hebben gekend, waar binnen den omtrek van een heel district nog geen kunstweg bestond, zoals ik

Visser bij brug in Westerwolde, 1828. Olieverfschilderij door Mr. A.H. Koning (1784-1850), Groninger Museum.
Foto: Marten de Leeuw.

vijftig jaar geleden Westerwolde en groote deelen van Drente heb gekend”, schrijft hij in *Geschonden Wereld*.⁵ Waarschuwend voegt hij daaraan toe: “Laat men vooral niet denken, dat wij het hier enkel over wat verdwenen schoonheid hebben, die weer door andere vervangen is. Het is cultuurvernietiging waar wij van spreken, het onbruikbaar maken van de aarde tot echte cultuur, terzelfder tijd, dat men haar geschikt maakt tot exploitatie en tot opbrengst van altijd meer nuttige producten.”⁶

Zo keert bijna aan het einde van zijn leven Westerwolde terug in deze laatste publicatie van Johan Huizinga. Als er iets aangeeft dat er een band is geweest tussen Westerwolde en Johan Huizinga, dan is het dit. ■

4) C.T. van Valkenburg, *J. Huizinga. Zijn leven en zijn persoonlijkheid*. Amsterdam 1946, p. 14.

5) J. Huizinga, *Geschonden Wereld. Een beschouwing over de kansen op herstel van onze beschaving*. Haarlem 1945, p. 127-128.

6) *Ibidem*, p. 128.

Rooms-katholieke zusters

Het St. Luciahuis

Een vrouwenklooster in Ter Apel (1925-1971)

Op de hoek van de Kapelweg en de Sint Luciastraat in Ter Apel staat één van de bekendste gebouwen van het dorp: het voormalige zusterhuis St. Lucia. Tot enkele decennia geleden huisvestte het gebouw rooms-katholieke zusters, die actief waren op het gebied van onderwijs.

door Erik Wubs

TER APEL, Zusterhuis St. Lucia

De zusters van het St. Luciahuis hielden zich bezig met het geven van onderwijs.

Oprichting

Het was pastoor Jan Dopheide van de voormalige Heilige Willibrordusparochie in Ter Apel die verantwoordelijk was voor de oprichting van het St. Luciahuis. Op initiatief van de parochie werd het vrouwenklooster in 1925 naar het ontwerp van architect P. Walta uit Franeker gebouwd.

Eind 1925 kwamen de eerste zusters naar Ter Apel toe. De zusters waren afkomstig uit het vrouwenklooster Onze Lieve Vrouw ter Eem in Amersfoort. Ze behoorden tot de congregatie van de Zusters van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort. Deze congregatie werd in 1822 opgericht en hield zich bezig met het geven van onderwijs. Het vrouwenklooster Mariahof te Munsterscheveld in Emmer-Compasuum behoorde ook tot deze congregatie en het was hier waar pastoor Jan Dopheide contact had met de overste van de zusters van Onze Lieve Vrouw ter Eem over de oprichting van het St. Luciahuis in Ter Apel.

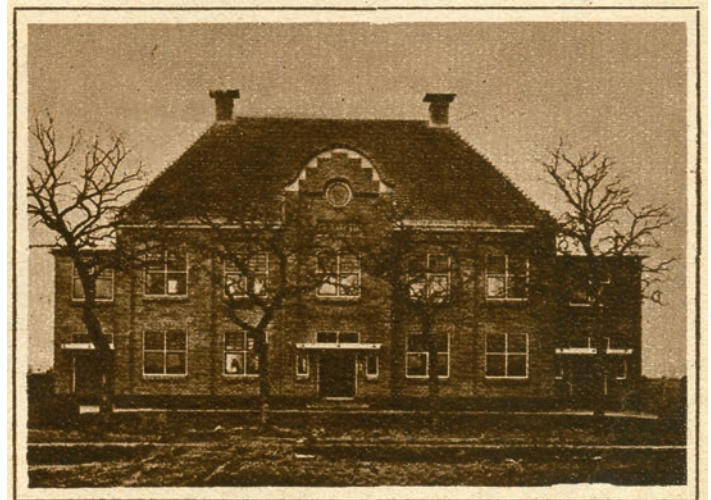
Een zusterhuis

Op de bovenverdieping van het gebouw bevond zich een kapel. Beneden bevonden zich het verblijf van de zusters, de bewaarschool (kleuterschool) en de naaischool. Het St. Luciahuis onderging in 1957 enkele aanpassingen. Zo werd de kapel gerenoveerd en werd de slaapzaal van de zusters opgesplitst in kleine slaapkamers.

In de tuin was een Lourdesgrot

De zusters hielden zich bezig met het geven van onderwijs. Ze verzorgden het kleuteronderwijs op de bewaarschool en onderwezen meisjes op de naaischool. Daarnaast verzorgden de zusters ook het onderwijs op de meisjesschool. Een aantal jonge vrouwen uit de voormalige Heilige Willibrordusparochie in Ter Apel hebben zich aangesloten bij de congregatie van de Zusters van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort en enkele andere kloosterorden.

Het zusterhuis bood tijdens de hongerwinter in de Tweede Wereldoorlog (1944 - 1945) onderdak aan geëvacueerde zusters van andere kloosterorden. Daarnaast kwamen veel zusters uit Amersfoort en andere plaatsen naar Ter Apel toe om levensmiddelen op te halen. Door een gebrek aan brandstof moesten de bewaarschool en de lagere school na de oorlog voor langere tijd sluiten.

Het nieuwe onlangs ingewijde Zustershuis „St. Lucia” te Ter Apel, waarin tevens bewaar- en naaischool.

Het St. Luciahuis werd op 7 januari 1926 ingewijd.

Latere jaren

Er werkten in de jaren zestig nog maar vier zusters in het St. Luciahuis. Het werd door het verminderde aantal kloosterroepingen en het aanzienlijke aantal uittredingen uit kloosters steeds moeilijker om het zusterhuis te blijven bezetten. Het zusterhuis werd in 1971 opgeheven nadat de laatste zuster met pensioen was gegaan.

Het zusterhuis werd in 1971 opgeheven nadat de laatste zuster met pensioen was gegaan

In 2001 werd het gebouw door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg tot beschermd jong monument verklaard. Het gebouw vormt een fraai voorbeeld van een zusterhuis uit 1925. Heden ten dage is het gebouw de thuisbasis van kinderopvang en welzijnsorganisatie stichting Rzijn en blijft het op deze manier haar welzijnsfunctie behouden. ■

Dit artikel is een bijdrage van de Historische Kring Ter Apel.

Bronnen: *Het rijke Roomse leven van de H. Willibrordusparochie in Ter Apel 1877-2002* (2002). Ter Apel: Parochiebestuur H. Wilibrordus.

<http://rijksmonumenten.nl/monument/520947/st-lucia/ter-apel/>.

‘In realem et actualem possessionem genomen’

Vierhonderd jaar stadsbezit Westerwolde

Op 21 juli 1619 sloten een Amsterdamse koopman en het stadsbestuur van Groningen een opmerkelijke overeenkomst. Willem van den Hove, heer van Wedde, Westerwoldingeland, Bellingwolde en Blijham cum annexis zou voor de som van 140 duizend gulden zijn heerlijkheid verkopen aan de stad Groningen. Een gebeurtenis die van groot belang is gebleken voor het verloop van de geschiedenis van onze landstreek. Exact vierhonderd jaar na dato blikken we terug.

door Geert Volders

Willem van den Hove. Prent door M. à Mierevelt, 1619. Collectie RHC Groninger Archieven 1536.4229.

Groeiende invloed

Vanaf de veertiende eeuw groeide de invloed van de stad Groningen op de Ommelanden. Met de Ommelanden bedoelen we de historische vrije landschappen Hunsingo, Fivelingo en de in het Westerkwartier liggende landschappen Humsterland, Langewold en Vredewold. Na een lange machtsstrijd met Appingedam, kwam Groningen uiteindelijk als sterkste uit de bus. Halverwege de vijftiende eeuw had de stad het Oldambt onder haar beheer gebracht. Evenals het Gorecht werd het Oldambt sindsdien beschouwd als een rechtsgebied van de stad Groningen: de zogenaamde stadsjurisdicties. Westerwolde kwam letterlijk en figuurlijk in beeld vanuit de door de stad gebouwde Pekelborg, vlakbij de Westerwoldse Aa.¹

Nieuwe tijden, nieuwe heren

Westerwolde viel onder het wereldlijke gezag van de bisschop van Münster. Deze had het landschap - lees: de bestuurlijke regio - beleend aan de familie Addinga, die hun leenheerlijke gezag met harde hand lieten voelen. In 1478 liet de stad haar tanden eens te meer zien, door Haye II Addinga te verdrijven uit de Wedderborg. De ingezetenen van Westerwolde zullen daar niet heel rouwig om zijn geweest, aangezien ze zich in 1475 nog beklaagd hadden bij de bisschop van Münster over het regime van de hoofdelingenfamilie Addinga. Hoewel de erfgenamen van Haye II Addinga zich nog tot diep in de zeventiende eeuw zouden beroepen op hun heerlijke rechten, was hun regime nu definitief ten einde. Vier jaar na de verdrijving van de Addinga's kreeg de stad

De Oude Gracht nabij Vlagtwedde. Deze waterweg werd eind 15e eeuw op initiatief van de stad gegraven als verbinding tussen de Westerwoldse Aa en de Eems. Het project werd nooit voltooid. Topografisch Militaire Kaart, 1864.

Kopie van een kaart uit 1590, waar we het noordelijke deel van Westerwolde zien met de kern van het conflict in 1619: de aanwassen. Collectie Groninger Archieven 1536.5887.

Groningen Westerwolde van de bisschop van Münster. Van een langdurige verbintenis zou geen sprake zijn. Vanwege de politieke spanningen zag de stad in 1498 af van een verdere inmenging in de Westerwoldse zaken. Er lagen nog andere kapers op de kust. In een relatief kort tijdsbestek zag Westerwolde in de 16e eeuw nieuwe landsheren komen en gaan. De Gelderse hertog Karel van Egmont die het gebied sinds 1530 bestuurde, werd opgevolgd door de familie Habsburg die in 1593 formeel het veld moest ruimen voor de Staten-Generaal der Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.² Ter herinnering aan deze laatste gebeurtenis kwamen we als Historische Vereniging vorig jaar - 425 jaar na dato - bijeen in de garnizoenskerk in Bourtange.

Westerwolde generaliteitsland

Met de verovering van Westerwolde en de overdracht van de soevereiniteit aan de Staten-Generaal, werd Westerwolde een generaliteitsland. Terwijl diezelfde Staten-Generaal de stad Groningen en de Ommelanden middels het Traktaat van Reductie in 1594 met de nodige tegenzin aan elkaar verbonden als het gewest Stad en Lande, bleef Westerwolde formeel buiten deze voorloper van de huidige provincie Groningen.³ Op veel topografische kaarten zoals die van Cornelis Pijnacker en Theodorus Beckeringh zien we dit onderscheid terug: Westerwolde werd buiten de stad, Ommelanden en stadsjurisdicties getekend.

Voor de Westerwolders mocht er dan ook geen misverstand over bestaan, aldus de benoeming van de stadhouder prins Maurits tot gouverneur van Westerwolde. "(...) yegelijck dien dit eenichsints aengaen sal binnen die voorgescreven landen van Wedde ende Westerwoldingerlandt, dat zy syne hoochgemelte furstelijke doorluchticheyt voortaan kennen ende houden als Gouverneur ende Capteyn Generael van den saelven lande ende oversulcx respecteren naer behooren."⁴ Echter, zoals de bisschop in vroegere tijden in Münster verbleef, zo verbleef de gouverneur vaak in Holland.

Amsterdams intermezzo

Terwijl de Staten-Generaal landsheer was geworden, lagen de leenheerlijke rechten nog altijd bij de Spaansgezinde familie Aremberg. Het Twaalfjarig Bestand vormde het moment voor de familie om eieren voor haar geld te kiezen. In 1617 werden de leenheerlijke rechten voor de som van 125 duizend gulden verkocht aan Willem van den Hove. Deze Amsterdamse koopman was in de veronderstelling dat hij automatisch eigenaar was geworden van de vruchtbare aanwassen op de Dollard, ten noorden van Blijham en Bellingwolde. De ingezetenen hielden echter vast aan het oude Friese recht, dat de aanwassen voor de aangrenzende grondeigenaren waren. Aan de Hoofdmannenkamer - de hoogste rechtbank in het gewest - verklaarden de ingezetenen dat zij Van den Hove niet wilden erkennen als heer.

De Hoofdmannenkamer stelde Van den Hove in het ongelijk. Dit liet de leenheer zich niet zeggen en dus ging hij in beroep bij de Staten-Generaal, de landsheer van Westerwolde. Het meningsverschil onttaarde in een ingewikkelde juridische strijd, waarbij advies werd ingewonnen bij de vijf jaar tevoren opgerichte Rijksuniversiteit Groningen. De hoogleraren Johannes Huninga en Cornelis Pijnacker - beiden rechtsgeleerden - bogen zich over de kwestie, waar zich spoedig het stadsbestuur van Groningen in zou mengen. Mede vanwege de politieke verhoudingen - Van den Hove was bevriend met de op 12 mei 1619 terechtgestelde voormalig raadspensionaris Johan van Oldenbarnevelt - besloot de leenheer niet te wachten op inmenging van de Staten-Generaal. De onderhandelingen met het stadsbestuur konden beginnen.⁵

De overdracht

In de zomer van 1619 vonden de onderhandelingen plaats. Op verzoek van het stadsbestuur werd dit in het geheim gedaan opdat andere overheden geen aanstoot zouden nemen van het eigenzinnige Groninger stadsbestuur.⁶ Op 23 september 1619 vond de →

De stad had grote belangen bij de ontginning van het hoogveen, hier afgebeeld door Jacobus Sibrandis Mancadan ca. 1650. Collectie Groninger Museum.

Cornelis Pijnacker (1570-1645). Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

De bossen van Ter Apel vormden een belangrijke natuurlijke rijkdom van Westerwolde. Foto: auteur.

overdracht plaats op de Wedderborg. De verkoper was niet aanwezig en liet zich vertegenwoordigen door zijn raadsman, de eerder genoemde Cornelis Pijnacker. Terwijl in de zomer van 1619 de aanstaande verkoop nog geheim moest blijven, vond de daadwerkelijke verkoop plaats in de aanwezigheid van de volmachten van Westerwolde:⁷

Op huden dato onderschreven heeft den Eren: en de Hoochgeleerte Doctor Cornelius Pynacker uit naamen ende door genoegsaeme Vollmacht des Eerenvesten Willem van den Hoove de welcke hy in neevenbeschreven ingesetenen tegenwoordicheid vertoont en de opentlyck voor gelesen, sodaene recht, jurisdictie, en de gerechticheit, als voorsch. Van den Hoove eenichsins op de Heerlykheijt Wedde, Westerwolde, Bellingwolde, Bleyham en de dependentiën van dien hebben mochte, resignieret, en 't selve in praesentie des Edelen, Eerenvesten, Edsert Rengers ten Post, Droste, ende Michaël Fischer Richter ende der volmachten van Westerwolde Bellingwolde ende Bleyham, als te weten uit den Richtstoele Bellingwolde Boele Alberts, Wabbe Mekens, Ocko Elties, Lupko Willems, Siben Tjabbes, Tammo Haickes, Oemko Aysens, Sycko Boels; van Westerwolde Abel Geerdts, Jacob Veenhuis, Alverich Symes, Elso Altingh, Geerd Stroedings, Aycko Sterrenborch, Aeycko Nannings, Hans Huitzinck, Freryck Hardinck, Johann Boots, Tjabbo Tiddes, Heneman Geerts, Hilvert Engelckens, Aelerdt Haijes, Johann Schulten, Jarcke Mieninck, Memmo Geerts, Geerd Wickerinck, Jacob Decker, Johann Oortleevendt, Sicko Walslaage, Engell Trenninck transporteert en de overgedragen aen den Edelen Eerenvesten Hoochgeleerten Heeren Abelen Conders Borgemeester, Hyeronimum Isebrandi Doctoren Juris ende Syndicum Andraam Winskemium Doctoren ende Secretarium der Stadt Groningen als committeerden van de Edele Eeren: ende Hoochwylen Heeren Borgemeester ende Raedt van Groningen, d'welcke Heeren committeerden daergens haren last lesen lieten, accepteerende den overdracht vermoege contracten en de brieven tusschen der Stadt Groningen ende den van den Hoove celebreert, daerop voorschreven Heeren committeerden 't Huis Wedde cum annexis in realem et actuaalem possessionem genomen, den Heeren Drosten ende Richteren Fischeren den eedt van getrouwicheit afgenomen ende deselve nomine committentium in hare officia gestellet welckes wy Notarië kracht geleysteten eedes alsoo gedaen toe syn betuigen wy met onseren respectieve handen onderteuchungs actum den drie en twintigsten Septembris anno Sestyenhondert negentijen op het Slott Wedde.⁸

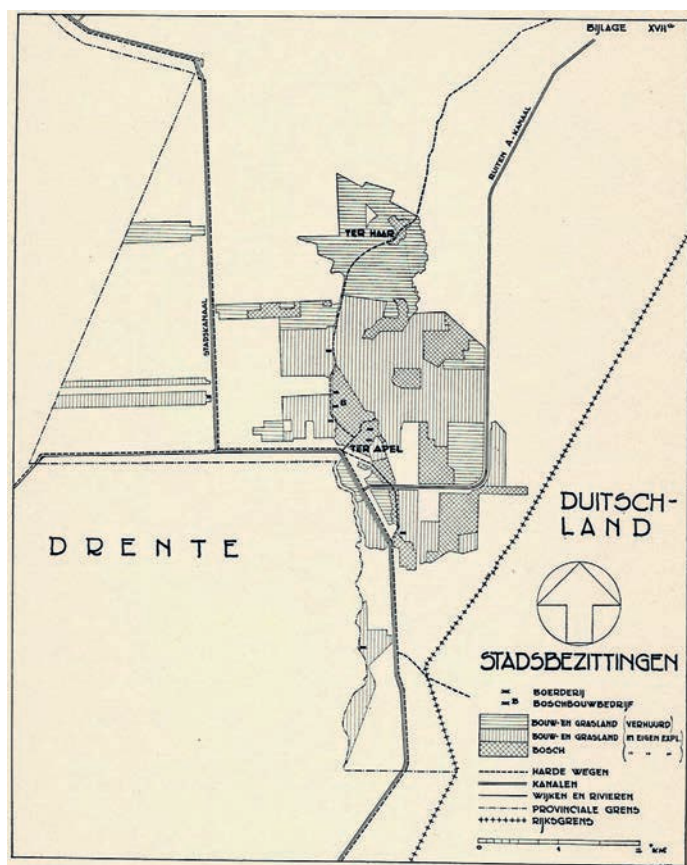
Belangen

Waarom was de stad Groningen geïnteresseerd in Westerwolde? Eigenlijk was de interesse vergelijkbaar

met die van Willem van den Hove. De al eerder genoemde vruchtbare aanwassen in de Dollard speelden zeker een rol. Dat blijkt al door de aankoop van de rechten op de aanwassen van Bellingwolde in 1613 door het stadsbestuur. Een tweede reden moet worden gezocht in de strategische ligging van Westerwolde. Als een zandeiland in het Bourtangermoor liepen er enkele belangrijke verbindingswegen door de heerlijkheid. Op één van deze zandruggen - tangen - was de schans Bourtange aangelegd. Het stadsbestuur moet zich in 1619 gerealiseerd hebben dat de wapenstilstand spoedig ten einde zou komen en dat vanuit het oosten wellicht nieuwe invasielegers zouden komen. Het bezit van Westerwolde en de aanwassen gaf de Stad de mogelijkheid een buffer te creëren alwaar de opmars van vijandige legers kon worden gestopt. Dan was er als derde reden nog de rijkdom aan natuurlijke grondstoffen: de venen waar het 'bruine goud' gewonnen kon worden. En dan was er nog in het uiterste zuidoosten de kloosterenclave Ter Apel, die eveneens stadsbezit was geworden.⁹

Gevolgen

In de volgende eeuwen zou het stadsbestuur haar invloed doen gelden in hun nieuw verworven bezit. Langs de in 1615 vastgestelde Semslijn werd in 1765 het naar Groningen vernoemde kanaal gegraven en spoedig volgde er een gelijknamige nederzetting: Stadskanaal. Bosbouw speelde een belangrijke rol en dankzij de verbeterde ontsluiting van Westerwolde, kon de stad profiteren van haar bezit. In de negentiende eeuw werd bij de verdeling van de Westerwolder marken nieuw bezit aangekocht door de stad. Terwijl de heerlijke rechten al aan het einde van de achttiende eeuw werden afgeschaft, bleef de invloed van de stad als eigenaar van vele goederen in Westerwolde tot diep in de twintigste eeuw voelbaar en zichtbaar. De stad nam na de ontsluiting en ontginning het voortouw bij

Met name in Ter Apel was het stadsbezit in de 19e eeuw nog groot. Kaart uit: Muntinga, *Westerwolde* (1946).

de kolonisatie en dus de landschappelijke inrichting van Westerwolde. Met de aankoop van Westerwolde in 1619 werd Groningen nogmaals bevestigd als zijnde een stadstaat met een voor die tijd unieke positie binnen de Republiek.¹⁰ ■

- 1) R.I.A. Nip, 'Hoofdelingen en stedelingen, een wereld van verschil, ca. 1350-1536', in: *Geschiedenis van Groningen. Deel I Prehistorie-Middeleeuwen* (Zwolle 2008) 268-284.
- 2) J.G. Kampman en P. Brood, *De Geschiedenis van Westerwolde. Deel 5 Bestuur en rechtspraak* (Groningen 1995) 14-25.
- 3) Zie de nog altijd zeer leesbare betogen van: R. Fruin, *Overzicht der staatsgeschiedenis van het landschap Westerwolde* (Leiden 1886); en: P.J. van Winter, *Westerwolde Generaliteitsland* (Assen 1948).
- 4) J.S.A. Huizing, 'Prins Maurits gouverneur van Westerwolde', *Terra Westerwolda* nr. 2 (2013) 18-19.
- 5) P. Brood, G. van Krieken en J. Spoelder, *De wijde wereld van Cornelis Pijnacker (1570-1645)* (Zwolle 2018) 73-75; en: P.J. van Winter, 'Willem van den Hove, Heer van Wedde en Westerwoldingerland, Bellingwolde en Blijham', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 74 (1961) 413-431.
- 6) Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven (RHC GrA), toegang 1032 Verzameling Afschriften, inventarisnummer 804.
- 7) Zie ook: J.S.A. Huizing, 'Uit de geschiedenis van Westerwolde. Afl 1.', *Terra Westerwolda* nr. 1 (2012) 35.
- 8) RHC GrA, tg. 1032 Verzameling Afschriften, inv.nr. 801.
- 9) M. Schroor, *Stadstaat Groningen. De Groninger stadsrechten en buitenbezittingen 1612-2000* (Groningen 1999) 45, 46.
- 10) *Ibid*, 170-175 en 237-239.

Sprekend object

Het MOW | Museum
de Oude Wolden
belicht objecten uit
eigen collectie

Aankleedspel van kaarten

Blokkendoos

Spelenderwijs

door Obby Veenstra

Met een knipoog naar de elders in dit blad besproken Johan Huizinga, die graag sprak over *homo ludens* (Latijn voor spelende mens), staat deze Sprekend Object stil bij speelgoed.

Spelen door de eeuwen: de ontdekking van het kind

Speelgoed gaat terug tot ver in de oudheid. Oeroud speeltuig bestond uit hoepels, ballen en mens- en dierfiguren, zoals een trekpaardje. Eeuwenlang zou speelgoed in Europa min of meer hetzelfde ogen, met buitenspellen en miniaturen van volwassen zaken.

In de achttiende eeuw veranderde de kijk op kind-zijn. Lange tijd beschouwde men kinderen als miniatuurvolwassenen die men hooguit wat moest temmen. De Franse Verlichtingsfilosoof Jean Jacques Rousseau (1712-1778) introduceerde de gedachte van het zuivere kind. Kinderen zouden op hun eigen manier de wereld leren kennen. Zintuigen en gevoelens waren daarbij belangrijker dan boekenwijsheid. Door deze veranderde kijk, kwam er aandacht voor dingen die de zintuigen en emoties van kinderen konden stimuleren, oftewel speelgoed. Tel hierbij op de opkomst van de burgerij, met haar aandacht voor het gezin, én een bredere welvaart, en speelgoedfabrikanten deden voortaan goede zaken. Hun aantal groeide enorm. De daarop snel volgende industrialisatie maakte massaproductie mogelijk.

Van gebutste hoepel tot zilveren sierrammelaar

Bijna al het speelgoed in de museumcollectie stamt uit 1880-1940. Onder de zestig objecten vind je poppen en poppenwagens, tollens en hoepels, alsmede enkele gezelschapsspellen, zoals Ganzenbord en Boerenschroom. Op de foto's zie je verschillende objecten, die vaak ook nu nog erg herkenbaar zijn. Het merendeel is op het oog merkloos. Een paar dragen namen van fabrikanten, waaronder de Gebroeders Bing en Ernst Planck, beide uit Neurenberg en Armand Marseille, die in Thüringen poppen maakte.

Speelgoedfabrikanten bestonden al sinds de zeventiende eeuw, vooral in Duitsland waar religieuze beeldmakers na de Reformatie een nieuw vak zochten.

De zwarte kastjes met lens herkent misschien niet iedereen. Het zijn toverlantaarns, voorlopers van de diaprojector. Bij de lantaarns, waarvan één van Planck (1866-1934), horen glasdia's van de Gebroeders Bing, met afbeeldingen van diersoorten, sprookjes en zo meer. De projectie gaf kinderen een betoverende ervaring.

De zilverscollectie van het museum kent een rammelaar met een ivoren bijtring. Rammelaars zijn van alle tijden en hebben een betekenis als beschermer. Het geluid zou kwade geesten verdrijven en een goede gezondheid garanderen. Dit waardevolle exemplaar zal vooral dienst hebben gedaan als kraamcadeau en/of statussymbool.

Oproep

Oud speelgoed vormt een gewild verzamelobject. Verzamelaars kennen en koesteren hun voorwerpen. Het MOW doet graag een beroep op deze kenners. Kun jij ons meer vertellen? Neem dan contact op met onze registrator, Iris Companjen via collectie@museumdeoudewolden.nl. ■

Verantwoording

Bronnen: collectie-informatie en online onderzoek, onder andere op: www.historiek.net, www.wikipedia.nl, en www.museumkinderwereld.nl.
Fotografie: het MOW. Rammelaar: fotografie: Marieke Balk.

Foto van jongen met hoepel van Jan Goedeljee (1860 – 1905, Rijksmuseum Amsterdam)

Pop

Pop

Kegelspel

Blokkenpuzzel

Trekkarretje

'Boerschroom'

Rammelaar

Toverlantaarns met glasdia's

**‘Ik tekende als kind al.
Dat deed ik het liefst.’**

Geert Schreuder 50 jaar kunstschilder

‘Het landschap is rationeel, eentonig en saai, doch van een adembenemende schoonheid.’ Dit citaat van dichter Gerrit Krol verwoordt wat Geert Schreuder ons met zijn schilderijen van vooral het veenkoloniale landschap laat zien. Als artistiek kind uit een boerenfamilie in Stadskanaal waren bossen en heuvels zijn romantische ideaal als het om het landschap ging. Maar bossen waren er niet in zijn leefomgeving, laat staan heuvels. Pendelend met de bus tussen Stadskanaal en Groningen voor zijn studie aan de kunstacademie, leerde hij het veenkoloniale landschap echter waarderen en liefhebben. Dit jaar werd Schreuder 70 en werkt hij 50 jaar als professioneel kunstenaar. Ter gelegenheid hiervan is er nog tot 22 september a.s. een expositie van zijn werk in het MOW, het Museum de Oude Wolden in Bellingwolde: ‘Geen gemaar’.

Geert Schreuder, *Vogelaar in landschap*, acryl 105 x 105 cm, 2016.

In het atelier zitten we aan het tafeltje waar Geert en ik al vaker zaten om te brainstormen over de illustratie op de cover van *Terra Westerwolda*, die hij sinds drie jaar voor ons schildert. Het zijn acrylschilderijen, die bij het 'groot interview' worden gemaakt. Interviews over 'vrouger' en Geert weet steeds weer in beeld te brengen wat niet in woorden is te vatten. Een interview met hemzelf vindt hij goed, "maar ik ga daar geen illustratie bij maken". Gelukkig heeft hij wel een suggestie. Het is het schilderij dat ook de cover van de prachtige catalogus van zijn expositie 'Geen gemaar' in het MOW siert. En ook dat is een echte Schreuder.

Jonge jaren

Geert Schreuder werd op 3 januari 1949 geboren in een kraamkliniek in Veendam, maar groeide op in Stadskanaal. "Ik kom uit een familie van boeren: alle

ooms, ook de aangetrouwde, waren boer, mijn vader ook. We woonden echter niet op een boerderij. We hadden een losse schuur even verderop staan en daarachter lag ons land. Ons huis stond aan het Stadskanaal in het dorp Stadskanaal. Klinkt eigenlijk raar hè, dat je in een dorp woont met die naam." Het heeft wel stadse allures. "Ja, maar dat is pas later gekomen! Vader was een veenkoloniaal boertje: gemengd bedrijf, een paar koeien, een paard, enz.

In Stadskanaal ging ik naar de lagere school en de mulo. Daarna naar Groningen, waar ik twee jaar bouwkunde deed op de mts. Daarna ben ik overgestapt naar kunstacademie Minerva, waar ik de lerarenopleiding volgde." Je mocht dan wel de kunst in, maar dan moest je maar leraar worden, een vak leren? "Ja, je moest in je onderhoud kunnen voorzien, een degelijk vak leren." →

Geert Schreuder publiceert al jong een tekening in de Noord-Ooster.

Als twintiger aan het werk (1976).

Werk

Na zijn opleiding tot tekenleraar ging Geert Schreuder les geven op een middelbare school in Stadskanaal. Een paar oud-leraren, die hem nog van de mulo kenden, hadden hem binnengehaald. “Daar hebben ze veel spijt van gekregen, want al na een half jaar ben ik gestopt. Het lesgeven beviel me niet, bovendien moest ik nog m’n vervangende dienstplicht vervullen, want ik had dienst geweigerd. Ik heb dat twee jaar bij Staatsbosbeheer in Drenthe gedaan. In de bossen waren veel bomen omgewaaid en die moesten opgeruimd worden. Dat was een leuke tijd.”

Daarna zat Geert Schreuder in de BKR¹ en intussen gaf hij schilder- en tekencursussen, was hij aan het schilderen en had hij tentoonstellingen. “Op een gegeven moment is de BKR afgeschaft en toen heb ik nog even in de bijstand gezeten, maar daar kon ik snel weer uit omdat ik inmiddels opdrachten kreeg. Ook werd er werk verkocht en de cursussen die ik gaf leverden ook inkomsten op.”

Al in 1971 streek hij neer aan de Esweg in het buitengebied van Onstwedde. “Toen ben ik getrouwd en zijn we hier in dit keuterboerderijtje gaan wonen. We zijn toen in het oude woongedeelte gaan wonen en op een gegeven moment heb ik de boel flink verbouwd.” Hier werden ook de drie kinderen geboren. En ook bij hen staat kunst hoog in het vaandel. Geerts dochter Catrien is kunsthistoricus en opende de expositie in het MOW. “Wie heeft er een echte Schreuder aan de muur?”, vroeg ze toen. Vele handen gingen de lucht in.

Tekenen

Zat het tekentalent in de familie? “Er was wel een oom van wie gezegd werd dat hij mooi kon tekenen, maar ik heb er nooit iets van gezien en het was ook niet aan de orde. Hij was boer en dan gebeurde er niks mee in die tijd. Ik tekende altijd al. Dat deed ik het liefst. Altijd, zo lang ik me kan herinneren, vanaf de kleuterschool. Mijn ouders zullen wel eens gezegd hebben: ‘Wat heb je een mooie tekening gemaakt’. En dan geloofde ik dat en dan ging ik daar nog meer m’n best op doen. Zo moet het ongeveer gegaan zijn.”

Landschap

Het landschap speelt een belangrijke rol in jouw werk. Je zwierf waarschijnlijk veel in het buitengebied van Stadskanaal rond? “Jazeker. We woonden aan het Stadskanaal, richting Pekelderstraat, de kant van Wildervank. Daar hadden we dat land en daar zwierf je natuurlijk ook wel en aan de andere kant van het spoor was je in Drenthe, maar goed dat was ook veenkoloniale grond en daar liep ik natuurlijk ook wel rond. Maar ik heb het voornamelijk leren zien, leren kennen in die bus, over de Kielsterachterweg tussen Wildervank en Hoogezand, zo’n lange, rechte, kale weg. Daar ben ik naar het landschap gaan kijken. Eerst vond ik het eigenlijk vreselijk saai en kaal en niks, allemaal veenkoloniaal gebied. Wat ik toen mooi vond waren juist bossen en heide, maar dan moest je naar Gieten, de dichtstbijzijnde plek waar je bos kon zien. Als kind was dat te ver weg. In de verte kon je de Hondsrug zien liggen en dat was dus heuvelachtig en ik wist dat daar bos was. Maar doordat ik dagelijks met die bus heen en weer reed naar Groningen, ging dat uitgestrekte landschap mij toen heel erg aanspreken en ik kan in woorden nog niet uitleggen waarom, maar dat laat ik zien in mijn schilderijen.”

‘Eerst vond ik het eigenlijk vreselijk saai en kaal en niks, allemaal veenkoloniaal gebied’

Lossere toetsen

Eerst ben je vooral figuratief gaan werken. “Ja, op Minerva had ik onder meer les van Ger Siks en Wout Muller. Het waren hele nauwkeurige fijschilders en -tekenaars en aanvankelijk heb ik daar eigenlijk het meeste naar gekeken en in de tijd daarna was ook ik fijschilder. Langzamerhand is dat een beetje bijgedraaid. Al zit het er nog wel in, vooral bij illustraties.” Op een gegeven moment ben je gaan experimenteren en toch wat abstracter gaan werken? “Ja, op de tentoonstelling in het MOW kun je dat ook zien. In het begin was ik nogal

maatschappijkritisch. Tegen kernenergie, tegen van alles en nog wat." Ben je dat nu niet meer dan? "Nou, dat ben ik nog wel, maar ik doe er niet zoveel meer mee.

Ik ontdekte dat je lossere toetsen kon gaan gebruiken en dat de verf en de kleuren ook dingen op zich zijn. Het gaat niet alleen maar om de betekenis van de voorstelling op het plaatje. Na die ontdekking werd het werk wat lossier qua schilderij. Maar dat weerhoudt me er niet van om zo nu en dan weer heel nauwkeurig de details erin te zetten. Dat doe ik bij de illustraties voor *Terra Westerwolda*, maar ook daar achter je, zo'n schilderij met die bakjes, de achtergrond is heel los. En bij dat schilderij met dat melkpak, zat ik al op die scheiding. Dat is nog allemaal heel strak en hier zijn die achtergrondtoetsen heel los, terwijl die plastic bakjes nog heel gedetailleerd neergezet zijn. En daar zwalk ik nog steeds tussenin eigenlijk. Ik heb het ene niet afgezworen, maar het andere erbij genomen. Maar het heeft ook van alles te maken met het feit dat alle schilderijen eigenlijk ontstaan vanuit 'vondsten'. Ik loop ergens tegenaan, ik zie iets, vind iets, of iets valt me op in een landschap en dat wil ik dan vastleggen. En in het ene schilderij hoeft maar een klein detail, terwijl een andere vondst zich meer leent voor alleen maar grote vegen. Het is dus per schilderij eigenlijk verschillend wat er uitkomt."

Maar dat zijn dan je vrije werken, bij opdrachten ligt dat waarschijnlijk anders. "Als ik een portret maak, dan zit daar vaak wel ruimte in, maar je moet het wel herkennen. Dan ben ik altijd meer geneigd om te gaan detailleren." Ook heb je veel gedaan op het gebied van geschiedenis, o.a. voor historische boeken van Harm van der Veen en voor Museum Klooster Ter Apel. "Ja, dan moet het historisch verantwoord zijn. Dus daar moet je je heel erg in verdiepen, je verplaatsen in een andere tijd en dat worden dan nauwkeurige afbeeldingen. Ik vind dat ook heel leuk, heerlijk om dat een tijd te doen. Daar geniet ik dan ontzettend van. Maar daarna is het ook lekker om weer eventjes helemaal los te gaan."

Kunst in Oost-Groningen

Was er in Stadskanaal en omgeving in jouw jonge jaren sprake van een kunstleven? "Dat bestond nauwelijks. Al van kinds af aan wilde ik kunst in me opnemen, maar er was in Stadskanaal nauwelijks wat. Toen ik een jaar of twaalf, dertien was, ontdekte ik echter dat in het gemeentehuis kunstexposities werden gehouden. Op dat moment stond het gemeentehuis, dat toen uit allemaal barakken bestond, tijdelijk aan de Oude Markt. Ik ging regelmatig naar die tentoonstellingen toe. Kunstenaar Karl van Beekum, destijds tekenleraar aan het Ubbo Emmius Lyceum, was ook bij die exposities betrokken. In hotel Panman bij de Gasselternijveenschemond had hij op een gegeven moment in een ruimte een hele grote wandschildering gemaakt. Daar ging ik ook kijken en dat maakte een enorme indruk op me. Dat is me altijd bijgebleven. Maar dat was het wel wat kunst betreft in Stadskanaal. Overigens hing in het gemeentehuis soms werk van bekende kunstenaars als E.B. Van Dulmen Krumpelman en ik geloof zelfs wel van Karel Appel. →

'Kijk, daar achter je, zo'n schilderij met die bakjes: de achtergrond is heel los, terwijl die plastic bakjes nog heel gedetailleerd neergezet zijn'. *Bewaarbakjes*, olieverf 60 x 100 cm, 2013.

Expositie 'Novemberland' in het Veenkoloniaal Museum in Veendam, 1999.

- 1) BKR: *Beeldende Kunstenaars Regeling* die in Nederland van 1949 tot 1 juli 1987 landelijk bestond. In ruil voor werk hadden daartoe geselecteerde kunstenaars recht op een bepaald inkomen. Deze regeling werd tot in 1979 de 'contraprestatie' genoemd.

Geert Schreuder kijkt met zoons en kleindochters naar een schilderij op de tentoonstelling 'Kolonisten aan het kanaal' in het Streekhistorisch Centrum Stadskanaal (2015). Foto: Auniek Klijnstra.

De kunstschilder voor enkele van zijn werken tijdens de expositie 'Opgepakt' in Herinneringscentrum Kamp Westerbork (2003).

Beeld en Route

Kunstboer Albert Waalkens ('Koeien eruit, kunst erin') uit Finsterwolde organiseerde in 1967 *Beeld en Route*, de grootste manifestatie van moderne beeldhouwkunst langs de openbare weg ooit in Nederland gehouden. Tweehonderd beelden van 63 kunstenaars waren tijdens het evenement te zien, van de Stad tot diep in Oost-Groningen. Tienduizenden bezoekers kwamen kijken. Ook Geert Schreuder: "Met een kameraad die ook wel wat met kunst had, heb ik *Beeld en Route* bezocht. Ook van Finsterwolde tot Ter Apel stonden toen beeldhouwwerken. In datzelfde jaar was er een Picassotentoonstelling in Amsterdam. Daar ging je dan naartoe. Dat was toen een hele onderneming, maar er was die interesse, dat moest ik zien! Later bezocht ik natuurlijk ook regelmatig het Groninger Museum en volgde ik wat er verder op het gebied van kunst in de stad gebeurde. Er waren kunstmanifestaties en exposities, ook in galeries en soms was er weer een rel, omdat er bloot was te zien. Kunstenaarsvereniging *De Ploeg* was er natuurlijk ook wel, maar dat was in die tijd een klein kwijnend clubje. De bloeitijd was al lang voorbij." Inmiddels is de club weer nieuw leven ingeblazen. Ook Geert Schreuder is sinds enkele jaren lid.

Tijden veranderen en ook in de Veenkoloniën en Westerwolde is kunst geen ondergeschoven kindje meer. "Ja, er is zeker meer op het gebied van kunst, al moet je wel het kaf van het koren scheiden. Je hebt nu in Stadskanaal het Streekhistorisch Centrum, het Museum Klooster in Ter Apel en het MOW in Bellingwolde. Daarnaast zijn er diverse galerietjes, culturele activiteiten, kunstroutes, enz. Dat was er allemaal niet. Die manifestatie *Beeld en Route* was toen een grote uitzondering, een fenomeen met allerlei van die onbegrijpelijke rare dingen langs de weg. Het was heel gedurfd van zo'n Oldambtster boer als Albert Waalkens."

Veranderend landschap

Er hebben nogal wat metamorfoses in het landschap plaatsgevonden. "Eigenlijk is het hier nu kleinschaliger dan toen. Destijds waren er veel minder bomen, mijn uitzicht reikte kilometers verder. Sinds ik hier in 1971 kwam wonen, zijn er heel veel bosschages gekomen. Vroeger was het allemaal open. Je kon het hele dorp Alteveer zien liggen, nu nog maar een paar huizen. En aan de andere kant kon je tot aan de Hondsrug kijken. Er is nu nog maar een klein puntje waar je - als je door een aantal bomen heen kijkt - Stadskanaal nog net ziet liggen. Er staan allemaal bosschages voor. Jammer." Wat vind je van de natuurontwikkeling bij de Ruiten Aa? "Ik vind het prachtig. 't Is allemaal een beetje gekunsteld, mensenwerk, terwijl het natuur was. Maar ja, de Ruiten Aa is ooit al door mensen gekanaliseerd en nu meandert het beekje weer. Ik vind dat een mooie ontwikkeling."

'Destijds waren er veel minder bomen, mijn uitzicht reikte kilometers verder'

Filosofie

Je bent al jaren lid van een filosofieclub. Wat spreekt je aan in filosofie? "Ja, dat je uiteindelijk wilt weten hoe de boel in elkaar zit en dan ontdek je dat je er nooit helemaal achter komt, dat het alleen maar ingewikkelder wordt. Maar ik blijf dat wel fascinerend vinden. Gedachtekransels die wij mensen hebben over hoe we de boel moeten interpreteren en hoe we het moeten zien en begrijpen en dat het steeds weer anders blijkt te zijn. Daar blijf ik me over verbazen. Filosoof Ronald Hünneke, een echte performer die ook in het theater

staat, houdt elke maand een prachtig filosofisch betoog tijdens onze bijeenkomsten in dorps huis de Drijscheer in Alteveer. Dat is alleen al een genot om mee te maken.”

In de inleiding bij de catalogus van de tentoonstelling in het MOW schrijft dochter Catrien dat Geert Schreuder in zijn zoektocht naar het grootste en het mooiste steun heeft van Remco Campert, die in het gedicht

‘Geen gemaar’ korte metten probeert te maken met de vertwijfeling die bij deze zoektocht hoort. “Dat lukt hem natuurlijk niet. Het gedicht hangt op een ereplaats in het huis van Geert Schreuder: de wc.” ■

Tenzij anders vermeld komen de afbeeldingen uit de privécollectie van Geert Schreuder.

Esway Atelier Concert on Tour

Regelmatig organiseert Geert Schreuder ‘Esway Atelier Concerten’. Maar op 8 september gaat Esway on Tour! Gitarist Hans Visser (Flairck) en accordeoniste Irena Filippova treden dan met het programma ‘Hollands Glorie’ op in Museum de Oude Wolden in Bellingwolde. Een reis langs de schatten van de Hollandse en Vlaamse schilderkunst met beelden en muziek. Info: www.geertschreuder.nl.

Esway Atelier Concert door Linde Nijland, Bert Ridderbos en Henk Scholte (2018).

Opening van de expositie ‘Geen gemaar’ in het MOW in Bellingwolde door dochter Catrien Schreuder.

De Scheepwerfstraat in Stadskanaal in 1955. Hier groeide Geert Schreuder op.

Eerste gemeentehuis in boerderij annex herberg van burgemeester

De geschiedenis van het gemeentehuis

In Terra Westerwolda van november 2014 publiceerde Elly Engelkes een artikel over haar grootvader Jarke Engelkes, die van 1918 tot 1938 gemeentesecretaris was van de gemeente Vlagtwedde. Nu schrijft ze over de geschiedenis van het gemeentehuis van de voormalige gemeente Vlagtwedde.

door Elly Engelkes

Destijds schreef ik dat Jarke Engelkes als onbezoldigd medewerker bij het gemeentehuis, dat toen in Vlagtwedde stond, was begonnen. Deze informatie had ik gehaald uit een verslag van een bijzondere raadsvergadering ter gelegenheid van zijn 40-jarig jubileum. Daar sprak locoburgemeester Hommes hem als volgt toe: “Het ligt nog zo versch in mijn herinnering, alsof het geen 40 jaar geleden is dat ik U heb leren kennen toen U nog op school ging. Des voormiddags ging U naar school, des namiddags was U op de secretarie.”

Uit genealogische gegevens wist ik al dat hij op elfjarige leeftijd wees was geworden en daarna in 1885 van Bellingwolde naar Vlagtwedde was verhuisd. Waar hij daar onderdak had gevonden was mij een raadsel, omdat mij niets over familie in Vlagtwedde bekend was. Nu ben ik door toeval een heel ver familielid tegengekomen, die zich zo ver mogelijk in de familie De Grooth - de familie van Jarke's echtgenote Hebelina de Grooth - verdiept had, maar voor mij ook wel eens een zijsprong wilde maken. En wat blijkt: Jarke had een tante, Jantien Engelkes, die getrouwd was met Jan Schober, eigenaar van logement Schober, dat ook in gebruik was als gemeentehuis in Vlagtwedde. Neef Jarke werd daar als wees liefdevol opgenomen en kon na schooltijd wel

wat klusjes voor de gemeente doen. Hij was vier jaar ouder dan de oudste van het gezin met vijf kinderen. Moeder Jantien Engelkes overleed in 1891. Zij liet dus zes kinderen achter, waarvan de jongste nog maar acht jaar oud was.

Gemeentehuis in herberg

De combinatie van herberg en gemeentehuis lijkt dezer dagen wat vreemd, maar in Vlagtwedde was dat in die tijd bijna gewoonte. Het eerste gemeentehuis was vanaf 1811 ten huize van de eerste burgemeester - 'maire' - Jan Berends Hommes in een vertrek in diens boerderij annex herberg. Voor de Franse tijd werden hier ook zittingen gehouden van de Rechtstoel van Westerwolde.

Toen burgemeester Hommes in 1837 overleed, werd het gemeentehuis verplaatst naar het huis annex herberg van veldwachter Bonekamp. Daarom liet deze zijn huis uitbreiden. In 1851 kreeg Bonekamp ook de functie van cipier van een nog te bouwen gevangenis. In dat jaar besloot de provincie echter dat het ambt van veldwachter niet kon samengaan met een 'tapperij'. In zijn huis had zijn ongetrouwde zuster de rol van 'tapperse'. Bonekamp moest dus kiezen: gemeentehuis annex tapperij óf veldwachter. Interessant is dat hij →

Gemeentebestuur van Vlagtwedde bij het 40-jarig jubileum van Jarke Engelkes. De jubilaris zit in het midden, rechts van hem zijn echtgenote, links burgemeester Beins. De heer Hommes is de eerste van links. Fotograaf onbekend.

Logement Schober, annex gemeentehuis. Fotograaf onbekend.

Zoons en dochter van logementhouder Jan Schober. Fotograaf onbekend.

steun kreeg van de toenmalige burgemeester Roessingh, die o.a. stelde dat "ingezetenen gewend waren bij een bezoek aan het gemeentehuis een borrel of iets anders te drinken". Als die mogelijkheid weg zou vallen, zou Bonekamp voor niets zijn huis hebben uitgebreid, want men zou genoodzaakt zijn een andere locatie te zoeken. De provincie bleef voet bij stuk houden en Bonekamp moest zonder uniform verder. Wel kon hij cipier blijven. De bezoekers aan het gemeentehuis konden hun borreltje in zijn herberg blijven drinken. In 1853 was de gevangenis gereed. In de Raad van Toezicht zat ook de zoon van de maire, Andries Hommes, die tevens wethouder was.

In 1878 overleed Bonekamp en het gemeentehuis ging toen over naar logement Schober, waar mijn grootvader Jarke Engelkes dus in 1888 zijn loopbaan begon als loopjongen.

Sellingen

Ruim tien jaar later besloot de gemeenteraad het gemeentehuis te verplaatsen naar Sellingen. Belangrijkste reden was dat Sellingen meer centraal in de gemeente lag. In die tijd, waarin nog niemand een auto had, was de afstand Vlagtwedde - Ter Apel, ook nog over een onverharde weg, aanzienlijk.

Er moest een gebouwtje voor komen. Groot hoefde het niet te zijn want er werkten slechts twee ambtenaren en de burgemeester. In dit gebouw woonde ook de burgemeester, Cornelis Fledderus Boelken, een vrijgezel. Een van die twee ambtenaren was Jarke Engelkes (zestien jaar oud), die inmiddels een aanstelling had als klerk en beheerder van de enige telefoon die Sellingen rijk was. Dit gemeentehuis was echter geen herberg, dus waar moesten de bezoekers nu hun borreltje drinken? Dit was des te problematischer omdat in die tijd streng op drankverkoop werd toegezien.

Maar ook dat was snel opgelost. Een herbergier genaamd Jurjen de Grooth, voormalig stuurman op de grote vaart, had zich in Sellingen gevestigd. Hij vraagt een vergunning aan voor de verkoop van sterke drank. Het gemeentebestuur stemt toe met als argument: "Het gemeentehuis zal in de loop van 1890 worden verplaatst naar Sellingen en dus zal dit dorp hoofdplaats worden. Bij huwelijksvoltrekkingen en raadsvergaderingen en bij tal van andere gelegenheden komt het voor dat

personen krachtens de wet ten gemeentehuize moeten compareren. Met het oog op de grote afstanden en de slechte toestand der wegen welke gedurende een groot gedeelte van het jaar niet anders dan met twee paarden voor elk rijtuig en dan stapvoets te berijden zijn, is het volstrekt noodzakelijk dat te Sellingen althans een enkele gelegenheid zij, waar de paarden gestald en de rijtuigen onder dak gebracht kunnen worden en de reizigers gelegenheid hebben uit te rusten en zich een weinig te verkwikken na een vermoeiende urenlange reis langs een modderige zandweg". Op grond hiervan krijgt Jurjen de Grooth omstreeks 1887 de vergunning. Ook wordt een woonruimte aangebouwd voor het gezin waarvan mijn grootmoeder Hebelina de oudste van zes kinderen is.

Herberg De Grooth

De herberg van De Grooth is gesitueerd op de plaats waar thans de Hof van Sellingen, voorheen Hotel Homan, staat. Waarschijnlijk heeft Jarke Engelkes zich daar ook vaak verkwikt, waarbij hij de dochter des huizes leerde kennen.

Het gemeentehuis van 1890 wordt in 1927 vervangen door het nog steeds bestaande gebouw waar in de jaren zeventig de moderne vleugel aan werd gebouwd. Het ambtenarenapparaat heeft zich dan ook in vergelijking met 130 jaar geleden aardig uitgebreid!

De vraag is natuurlijk wat de toekomst van dit - nu voormalig gemeentehuis van Vlagtwedde - zal zijn. ■

Bronnen

S.H. Achterop, J.R. Bruning, R. Kraai, C.J. Wegman, *Onder de Clockeslach van Vlachtwedde*, Scheemda 1985.

F. Post en A.C. van Oorschot *Geschiedenis van Westerwolde*, deel 3: Middelen van bestaan, Gebroeders Hesse Fonds, Ter Apel 1993.

Ter Apeler Courant, 8 november 1965.

Met dank aan Willem de Grooth, genealoog, en Jan en Friedel Hommes, nazaten van de eerste burgemeester en kleinkinderen van de loco-burgemeester die mijn grootvader bij zijn 40-jarig jubileum als hier aangehaald, toesprak. En aan Marten Fokkens die meehielp geschikte foto's te zoeken bij dit artikel.

Het eerste gemeentehuis in Sellingen met de volledige staf: links de 16-jarige Jarke Engelkes, midden de 17-jarige ambtenaar H. Stoker en rechts burgemeester C. Fledderus Boelken. Fotograaf: G. Tijs.

Een wereld op zich

Het voormalige klooster van Ter Apel

Tijdens de Middeleeuwen werden kloosters op een bijzondere wijze gebouwd. Een klooster vormde een wereld op zich en dit werd gesymboliseerd door het ontwerp van het gebouw.¹ Een voorbeeld bij uitstek hiervan vormt het voormalige klooster in Ter Apel.

door Erik Wubs

Een afzonderlijk karakter

Het voormalige klooster van Ter Apel heeft een gesloten karakter. De totale regulering van zowel het individuele als het collectieve kloosterbestaan van de kruisbroeders die er leefden, vond zijn weerslag in de opzet van het definitieve gebouw.² Het gebouw kent vier vleugels die een binnenhof omsluiten. De kloosterkerk vormde het liturgische middelpunt van het klooster. De dagelijkse getijdengebeden en conventsmis - de religieuze handelingen van kloosterlingen - vonden plaats in de kerk. Een trap in de kloosterkerk en een doorgang naar de kloostercellen maakten het mogelijk dat de

De verzorging van de liturgie was voor de kruisbroeders de eerste taak. (...) Centraal in de liturgie stond de verering van het Heilige Kruis.

kruisbroeders direct vanuit hun slaapvertrekken de kerk konden betreden. De kloostergang verbond de kerk met de vertrekken in de overige vleugels. De kruisbroeders aten gezamenlijk in de refter, de eetzaal van het klooster. Regelmatig kwamen de kruisbroeders samen in de kapittelzaal, de vergaderzaal van het klooster. →

Foto: Museum Klooster Ter Apel.

- 1) Kees van der Ploeg, "De architectuur van het middeleeuwse klooster," in *De middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden: Deel I: Kloosterleven in Nederland*, ed. Paulina de Nijs en Hans Kroeze (Zwolle: Waanders Uitgevers, 2008), 149-160.
- 2) Ploeg, 149-160.

De sedilia (priesterzetels). Foto: auteur.

Een deel van de koorbanken. Foto: auteur.

Hier werden conventszaken besproken en disciplinaire maatregelen opgelegd aan ongehoorzame kruisbroeders. Ook lag het voormalige klooster op een afgelegen plek en kon het geheel door de omliggende moerassen en waterlopen gemakkelijk afgesloten worden voor buitenstaanders.

De kruisbroeders

Het gesloten karakter van het voormalige klooster in Ter Apel wordt verklaard door het kloosterleven van de kruisbroeders gericht op God. Iedere religieuze orde kent een eigen identiteit. De kruisbroeders leefden naar de kloosterregel van Augustinus. De verzorging van de liturgie was voor de kruisbroeders de eerste taak.³ Dagelijks vond het *officium divinum* (gezamenlijk koorgebed en dagelijkse conventsmis) plaats in de kloosterkerk. Verdeeld over de dag (zes of zeven keer) zongen de kruisbroeders gezamenlijk het koorgebed. De dagelijkse conventsmis werd gezongen in kloosters waar minimaal acht of negen religieuzen verbleven. Centraal in de liturgie stond de verering van het Heilige Kruis. Tevens belangrijk waren de voetwassing en Kruisprocessies.

Ten slotte kende ieder klooster van de orde, naast algemene en specifieke heiligen, weldoeners die het eigen klooster door hun vroomheid en vrome handelingen een bepaalde mate van eigen identiteit gaven. Deze weldoeners werden door de kruisbroeders in hun gebeden en gedachten opgenomen. Tegelijkertijd stonden de kruisbroeders midden in de wereld door hun verzorging van de liturgie voor plaatselijke inwoners en hun gastvrije houding ten aanzien van voorbijtrekkende reizigers. Dit zal zeker het geval zijn geweest op een afgelegen plek als Ter Apel.

De kloosterkerk

In 1466 werden tussen de prior van het voormalige klooster in Ter Apel en de pastoor van Sellingen afspraken gemaakt over de invulling van het katholieke pastoraat in de parochie van Sellingen. Ter Apel lag in de parochie van Sellingen en beide partijen hadden de intentie om toekomstige conflicten over de taakverdeling te voorkomen. De pastoor van Sellingen stond de prior en priesters van het klooster allerlei rechten toe.⁴ De prior en priesters waren bevoegd om pastorale taken uit te voeren ten behoeve van de lokale gemeenschap. Ze dienden sacramenten toe en begroeven overleden leken. Daartegenover stond dat de pastoor in Sellingen jaarlijks een bijdrage kreeg en dat priesters uit Ter Apel assisteerden bij de mis in Sellingen.

3) Roger Janssen, "Kruisheren," in *De middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden: Deel III: Kloosters in Groningen*, ed. Martin Hillenga en Hans Kroeze (Zwolle: WBOOKS, 2012), 155-156.

4) Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven (RHC GrA), toegangsnummer 1373, *Klooster Ter Apel, 1444-1603*, regist 18 en A.T. Schuitema Meijer, *Het klooster Ter Apel* (Groningen, 1966), 12-13.

Het doxaal.
Foto: auteur.

De kerk van het klooster werd verschillende keren gewijd. Na een brand in 1473 werd de kerk gewijd door de vicaris-generaal van de bisschop van Osnabrück.⁵ De kerk werd onder meer opgedragen aan het Heilige Kruis. Tevens werden aflaten beloofd in ruil voor verschillende godsdienstige handelingen. Uit het document opgemaakt ten behoeve van de wijding kan een reconstructie worden gemaakt van de verschillende altaren in de kerk. De kerk bezat destijds vijf altaren gewijd aan verschillende heiligen. De kerk bezat bijvoorbeeld een speciaal altaar gewijd aan de Heilige Maagd Maria en een altaar gewijd aan de Heilige Odilia en de Heilige Helena.

In 1501 werd de kerk opnieuw gewijd.⁶ Hierbij werden er twee nieuwe altaren met relieken gewijd. Relieken waren overblijfselen van heiligen of voorwerpen van heiligen die in contact stonden met het eeuwige. In 1509 vond de laatste wijding van de kerk plaats.⁷ Er werden twee nieuwe altaren gewijd. De kerk heeft in totaal negen altaren gekend. De oorkonden ter gelegenheid van de wijdingen tonen aan dat de kerk een levende katholieke kloosterkerk was, waarin verschillende religieuze handelingen plaatsvonden.

Vieringen

In de katholieke vieringen zaten de dienstdoende priester en zijn diakens altijd naast het altaar op de sedilia - de priesterzetels - verhoogd van de overige kruisbroeders. De niet dienstdoende kruisbroeders stonden en zaten tijdens de vieringen in de koorbanken. De koorbanken waren voorzien van misericordes - zitsteuntjes - om het lange staan tijdens de vieringen dragelijk te maken. De kerk werd door een doxaal gescheiden in een koorgedeelte voor kruisbroeders

en een schipgedeelte voor leken. De mis voor leken werd opgedragen aan één van de zijaltaren in het schipgedeelte van de kerk. Achter het hoofdaltaar zijn vandaag de dag nog een sacramentshuisje en een nis zichtbaar, waarin de dienstdoende priester zijn handen waste. Ook aan de andere kant van het doxaal, waar de mis voor de plaatselijke inwoners werd opgedragen, bevonden zich sacramentshuisjes en nissen. Net als het doxaal waren de sedilia en de koorbanken rijk versierd. De gehele kloosterkerk moet overigens rijkelijk versierd zijn geweest. Een bron uit 1509 maakt melding van verschillende voorstellingen en beelden.⁸

Het doxaal en de afspraken - die in 1466 met de pastoor van Sellingen werden gemaakt - tonen aan dat de kerk niet alleen een functie vervulde voor de kloostergemeenschap, maar ook voor de plaatselijke inwoners. Het doxaal maakte het immers mogelijk dat de kruisbroeders in het koorgedeelte van de kerk ongestoord zeven keer per dag hun conventsmis konden opdragen en hun koorgebeden konden lezen. Gezien de grootte van de kerk is het aannemelijk dat een aanzienlijk aantal plaatselijke inwoners naar sommige missen en vieringen toekwam. De kruisbroeders zorgden voor hun zielenheil. Verzorging van de liturgie was immers hun eerste taak. ■

5) RHC GrA, regest 31 en Schuitema Meijer, 14.

6) RHC GrA, regest 120.

7) RHC GrA, regest 144.

8) RHC GrA, regest 144.

Vroege bewoners in Westerwolde

Westerwolde kent een lange bewoningsgeschiedenis. Het vinden van verschillende archeologische artefacten kan de bewoning van de prehistorische mens in Westerwolde vaak iets tastbaarder maken.

door Sandra de Regt

Een prehistorische urn

In het depot van het MOW vind je een prehistorische urn met botresten van ongeveer vierduizend jaar oud. Archeologen groeven de urn op uit het urnenveld in Wedderveer. Het artefact maakte onderdeel uit van de urnenveldencultuur. Deze verspreidde zich ongeveer 3000 jaar geleden door Europa en dankt haar naam aan de wijze waarop de nabestaanden in deze cultuur met hun doden omgingen.

Wedderveer

Tussen 1920 en 1943 vonden in Westerwolde grootschalige ontginningen plaats. Tijdens afgravingen op het terrein van de heer Principaal in Wedderveer in 1943, bleken er op deze plek urnen aanwezig. Onder supervisie van Albert Egges van Giffen en Harm Tjalling Walterbolk, beiden vooraanstaande archeologen uit die tijd, ging een archeologisch team aan de slag met bodemonderzoek en een wetenschappelijke opgraving. Tijdens het onderzoek troffen de archeologen in het afgegraven profiel een grondlaag aan. Hieruit concludeerden ze dat het Wedder grafveld op een langgerekte rug lag die in verband stond met het dalstelsel van de Westerwolde Aa. De hoger gelegen plekken in Westerwolde waren een aantrekkelijk gebied voor bewoning. Het gebied lag relatief hoog boven de zeespiegel, met als uitschieter de bolling in Holte die bijna twaalf meter boven het zeewaterpeil uitstak. Deze natuurlijke hoogte beschermde de bewoners tegen het opringende zeewater, maar was ook een veilige haven tegen het vanaf 2400 v. Chr. groeiende veenpakket in

de lager gelegen dalen en depressies. Het drassige veen maakte het onmogelijk voor de bewoners om zich in de lager gelegen gebieden te vestigen en te verplaatsen.

Tussen 1922 en 1943 troffen de archeologen door heel Westerwolde urnenvelden aan. Vindplaatsen waren verder Wollinghuizen, Wessinghuizen, Wessingtange, Laudermarke, Jipsinghuizen en Achterholte. Archeologen groeven tussen 16 december 1942 en maart 1943 150 urnen op in Wedderveer. Medewerkers van het Biologisch Archeologisch Instituut te Groningen tekenden stuk voor stuk elke urn, omdat fotograferen destijds nog niet zo gangbaar was. De urnen kwamen op verschillende plekken terecht. Tijdens de ontginningen bewaarden de archeologen de opgegraven urnen in het huis van de heer Principaal; sommige werden afgestaan aan het Groninger Museum. Niet alle urnen vonden hun weg daar naar toe. Een medewerker van de opgraving had twee urnen als trofee mee naar huis genomen. Ze werden jaren op zolder bewaard tot de zoon van deze man de urnen schonk aan het restaurant 'de Urnenhoeve', vroeger de boerderij van de familie Principaal.

De urnenveldencultuur

Archeologen noemden de cultuur die werd gekenmerkt door het gebruik van urnen logischerwijs de urnenveldencultuur. Cremeren werd gebruikelijker dan begraven. Vaak zetten de nabestaanden de resten bij in een urn, maar het kwam ook voor dat zij deze in organisch materiaal, zoals stof of lange bladeren, verpakten en het vervolgens begroeven in een grafveld.

Het individuele graf kenmerkten zij door een laag heuveltje en een *kringgriepel*, een soort grachtje om de urn heen. Deze archeologische grondsporen zijn vaak goed te herkennen in een archeologische opgraving. In Wedderveer vonden archeologen 33 van deze kringgriepels. Het ligt voor de hand dat er meer kringgriepels waren, maar een deel verdween onder het stuifzand als gevolg van ontbossing. Omdat de laag op sommige plekken dikker was dan andere, zijn veel grondsporen verloren gegaan door grondverstoring als gevolg van landbouw.

Bij deze urnevelden vonden archeologen vaak resten van nederzettingen en akkerbouwcomplexen van latere datum, de Brons- en IJzertijd. Op deze wijze zien wij iets van het landschap dat de prehistorische mens creëerde. De akkerbouwcomplexen, of *celtic fields*, bestaan uit vierkante of rechthoekige veldjes van circa 30 tot 40 meter, die bewoners begremsden met wallen en waarbinnen zij zowel woonden als akkerden. Van Giffen interpreteerde deze in eerste instantie als 'heidensche' legerplaatsen of kampementen. Typerend voor deze raatakkercomplexen zijn de walletjes om de veldjes heen. Mogelijk ontstonden deze doordat de bewoners onkruid, ontginningsafval en uitgeputte akkergrond opzij wierpen. Een andere suggestie is dat de akkerbouwers probeerden om verarming en verstuiving van de bodem tegen te gaan door struiken te planten die het stuifzand opvingen. Dit archeologisch verschijnsel behoort, samen met de hunebedden en grafheuvels, tot de best zichtbare archeologische overblijfselen op de zandgronden in Nederland. In Westerwolde zie je deze terug op het Zuidveld nabij Sellingen, Onstwedde, Wollingboermarke en Laundermarke.

Een lange bewoningsgeschiedenis

De bewoningsgeschiedenis van Westerwolde reikt nog veel verder dan de urnenveldencultuur, die zich ongeveer 3000 jaar geleden door Europa verspreidde. Volgens archeologische vondsten liggen de wortels van de eerste bewoners in dit gebied in het Paleolithicum, ongeveer 10.000 jaar geleden. In onder andere Wedde troffen archeologen bewerkt vuursteen aan. Een ontzettend handige grondstof voor de prehistorische mens. Aan de ene kant was vuursteen enorm hard, maar aan de andere kant toch bros genoeg om er stukken van af te slaan. Zowel de afslag als de kern bevatten zeer scherpe randen die geschikt zijn voor het maken van werktuigen, zoals bijlen en speerpunten. Daarnaast kennen we uit het Mesolithicum (8800-4900 v. Chr.), de periode na het Paleolithicum, enkele haardkuilen. Deze zijn gevonden bij het klooster in Ter Apel, Vriescheloo en op de Hasseberg ten oosten van Sellingen. Deze haardkuilen kunnen een indicatie zijn van vroege bewoning door jagers en verzamelaars, die bij het aanleggen van hun kamp vaak een kuil groeven waarin zij vervolgens vuur aanstaken.

In het Neolithicum, de periode die een aantal duizenden jaren later volgde op het Mesolithicum, trokken de

bewoners zich terug op hoger gelegen dek-zandruggen langs de beekdalen van de Mussel Aa, het Oosterholtsdiep, de Ruiten Aa en het Veelerdiep als gevolg van veengroei. We weten wat meer over deze periode door een groter aantal archeologische vondsten. Zo is er een aantal vuistbijlen gevonden. Vroege bewoners lieten deze achter in beekdalen in de vorm van offers. We weten weinig over het geloof van de vroege bewoners van Westerwolde. Je kunt je echter goed voorstellen dat zij de mysterieuze venen, moerassen en rivierdalen met spookachtige grondniveaus in de ochtend zagen als een plek waar je contact kon zoeken met een hogere wereld. Vanaf het midden van het Neolithicum, ongeveer 5000 jaar geleden, doet de Trechterbekercultuur - vernoemd naar het typerende trechtersvormige aardewerk en beter bekend van de hunebedden - zijn intrede in Westerwolde. De enorme grafkamers voor het bijzetten van botten die deze bewoners achterlieten, komen veel voor in Drenthe; in Westerwolde zijn slechts enkele vlakgraven bekend van deze cultuur, zoals die in Sellingen-Zuidveld. Dit is een eenvoudig graf zonder monument of aanduiding aan de oppervlakte. In latere eeuwen zouden de grafrituelen langzaam verschuiven van inhumatie (begraven van de doden) naar crematie (verbranden van de doden), waardoor de typerende hunebedden en grafheuvels van de voorgaande periodes in de Bronstijd vervangen zouden worden door hectaren grote urnevelden. ■

Literatuur / Bronnen

Fokkens, Marten. 'Urnenvondst bij Wedde in 1943' in *Terra Westerwolda*, 2015.

Zie ook: <http://historie-bellingwedde.realsite.nl/projecten/wedde/urnenvondst-bij-wedde-in-1943>

Haring, R.M.K., G.J. Maas en T. Spek. *Archeologische verwachtingen in Westerwolde; een archeologische, bodemkundige en landschappelijke verkenning binnen de ecologische hoofdstructuur*. Wageningen: Alterra, 2001.

De prehistorische urn uit het depot van het MOW.
Foto: Museum de Oude Wolden.

Peter Lourens: ‘We zetten een tijdsbeeld neer’

Re-enactment bij Vereniging Krijgshistorie Vesting Bourtange

Peter Lourens

Eind mei waren zo'n 4000 toeschouwers getuige van de 'Slag om Bourtange'. Ook dit jaar werd dit spektakel weer georganiseerd door het Exercitie Peloton Bourtange in samenwerking met de Stichting Vesting Bourtange. Een record aantal van 750 re-enactors uit verschillende landen bracht de tijd van de Tachtigjarige Oorlog weer tot leven. Niet alleen als soldaten in de strijd, maar ook als barbier, rechter, koopman of burger. Ook de Vereniging Krijgshistorie Vesting Bourtange was van de partij. Voorzitter Peter Lourens legt aan Terra Westerwolda uit wat re-enactment inhoudt en wat het voor zijn vereniging betekent.

door Hans ter Heijden

Peter Lourens: "Re-enactment bestaat al heel lang en is uit Engeland overgewaaid. Daar werd vaak de burgeroorlog tussen de royalisten en parlementariërs nagespeeld. In de jaren zeventig is het deze kant opgekomen. Wat wij doen, is eigenlijk het herbeleven van de geschiedenis. Dat betekent dat we bij zo'n Slag om Bourtange niet alleen strijd leveren, maar het kampmentsleven in beeld brengen. Onze vereniging heeft weliswaar z'n bakermat in Bourtange, maar wij doen ook aan evenementen elders mee, ook in het buitenland.

Onderzoek

We zijn in 2005 opgericht en richten ons vooral op re-enactment, het herbeleven van de geschiedenis in historisch correcte kledij. Daar doen we onderzoek naar. We kijken naar de Engelse kleding, waar het meest van bewaard is gebleven, maar we bestuderen ook schilderijen uit de periode van de Tachtigjarige Oorlog, de tijdsperiode waar we ons vooral op richten. Een aantal

creatieve leden maakt de kleding dan na. Kijk, een bloesje wil nog wel, maar als je het hebt over vesten, jassen en dergelijk dan is dat best moeilijk. Die zitten vaak lastig in elkaar. De binnenkant is linnen, de buitenkant wol en daartussen zit vaak jute. Het moet niet alleen visueel kloppen, ook wat je niet ziet moet historisch verantwoord zijn. Alleen in wat onze leden in de tent hebben, laten we ze een beetje vrij. Er zijn re-enactors van in de zeventig en die gaan niet meer op een stromatje slapen. Maar voor het beeld moet het kloppen." Er kan dus niet iemand met zijn smartphone in de hand een gevecht voeren. Lourens (lachend): "Nee, dat kan echt niet!"

Vuurwapens

Met de vuurwapens mag ook niet gesjoemeld worden. Maken jullie die zelf na? "Nee, dat mag niet van de vuurwapenwet. Sommige laten we in replica maken, vaak in Engeland, waar we goede contacten hebben. Bij de gevechten schieten we natuurlijk met losse

flodders. Het lijkt dan een slagveld, de kruitdampen zijn ook allemaal echt, alleen schieten we geen kogels af. Uiteindelijk willen we zondagavond allemaal weer gezond thuis komen. We letten heel erg op de veiligheid, maar een ongelukje kan altijd gebeuren. Dat hoort bij een hobby. Je kunt je ook snijden aan een postzegel.”

Ook wordt er onderzoek gedaan naar wat men destijds at. “Wij zullen tijdens zo’n evenement bijvoorbeeld nooit iets met aardappelen eten, want in de zestiende eeuw kwam de aardappel nog niet in Nederland voor. Maar wel bijvoorbeeld wilde rijst. Het voedsel moet historisch correct zijn.” En zet je je bril af? “Ik heb in Engeland een historisch montuur laten maken. Van messing, met een leertje om mijn hoofd. En aan de opticien hier heb ik gevraagd er ruiten op de juiste sterkte in te zetten. Alleen de rijken droegen destijds brillen; contactlenzen zouden ook kunnen, heb ik ook geprobeerd, maar dat beviel me niet en zonder bril zie ik niks. Schoenen moeten ook goed zijn.”

De vereniging

Peter Lourens is in het dagelijkse leven verpleegkundige in het Ommelander Ziekenhuis in Scheemda. Hoe komt een verpleegkundige in de wereld van wapengekletter terecht? “Een collega maakte me in 2002 attent op het Exercitie Peloton Bourtange (EPB). Geschiedenis heeft me altijd getrokken en mijn vrouw vindt het ook leuk. Ook belangrijk, want je bent wel een aantal weekends van huis. Ik ben dus begonnen bij het EPB en een paar jaar later hebben we de Vereniging Krijgshistorie Vesting Bourtange (VKVB) opgericht. We wilden het wat breder trekken, ook het kampmentsleven erbij betrekken. Het EPB is heel belangrijk voor de vesting, vooral voor de zondagse exercitie en kanonschoten; wij doen ook aan evenementen elders mee.

De VKVB telt 55 leden. Een aantal leden komt natuurlijk uit de regio, maar we zijn één van de meest internationale groepen. We hebben bijvoorbeeld ook leden uit Duitsland en België. De jaarvergadering is altijd in Bourtange. Verder is er altijd een klusdag, waarop we met zoveel mogelijk leden tenten repareren, kleding herstellen, enz. En natuurlijk komen we elkaar bij de evenementen tegen, zoals in Engeland, waar we bijvoorbeeld de aanval op Felixstowe hebben nagespeeld. Maar ook in Duitsland, België en Tsjechië. Dit jaar staan er veertien evenementen op de rol. Aan de Slag om Bourtange namen we met 40 mensen deel. Die slag heeft overigens nooit plaatsgevonden, maar de vesting is natuurlijk een unieke setting om toeschouwers een beeld te geven van hoe gevechten tijdens de Tachtigjarige Oorlog plaatsvonden en hoe mensen toen leefden. Het is ook educatief. Als re-enactors zetten we een tijdsbeeld neer.” ■

Website Vereniging Krijgshistorie Vesting Bourtange:
www.vkvb.nl

Re-enactors in actie tijdens de ‘Slag om Bourtange’:

Foto's: Franziska Schnor (VKVB).

Het portret van ...

Berend Jans Wilzing en Iken Hannes Hids

door Hanne Wilzing

Berend Jans Wilzing (31 december 1822 te Onstwedde – 30 december 1892 te Veenhuizen)
zoon van Jan Wilzing (1800-1841) en Aaltje Berends Oolders (1802-1833)
gehuwd op 13 oktober 1860 te Onstwedde met **Iken Hannes Hids** (23 maart 1828 te Smeerling
– 20 september 1894 te Veenhuizen) dochter van Hanne Jans Hids (1786-1857) en
Aaltje Hindriks Hoisingh (1786-1853)

Berend was eerder gehuwd met Reindina Jans Bessebinders (08-05-1829 te Ter Haar –
09-08-1855 te Onstwedde) en daarvoor met haar zuster Willemetje Jans Bessebinders
(01-02-1822 te Ter Haar – 24-08-1850 te Onstwedde).

Kinderen uit het huwelijk van Berend en Iken:

1. **N.N.**, levenloos geboren (26-11-1861 te Onstwedde)
2. **Hanne** (29-04-1864 te Onstwedde – 08-10-1902 te Onstwedde) gehuwd 09-04-1896 te Onstwedde met Fennechien Wolfs (1872-1902)
3. **Harm** (11-09-1866 te Onstwedde – 05-03-1888 te Onstwedde)
4. **Albert** (05-11-1868 te Onstwedde – 09-09-1941 te Smeerling) gehuwd 27-03-1902 te Onstwedde met Wupke Maarsingh (1878-1919).
5. **Hindrik** (02-07-1871 te Onstwedde – 26-02-1879 te Veenhuizen)

De foto's zijn omstreeks 1870 gemaakt. Fotograaf onbekend.

Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde

door Geert Volders en Ruut Wegman

Terugblik ALV Onstwedde

De Algemene Ledenvergadering vond traditiegetrouw plaats in d'Ekkelkaamp in Onstwedde en wel op zaterdag 30 maart jongstleden. In het eerste deel van de vergadering werd onder andere het jaarverslag en het financiële jaarverslag besproken. De aftredende bestuursleden Prenger en Krikke werden herkozen. In het tweede deel van de bijeenkomst vertelden Jochem Abbes en Geert Volders over de landschapsbiografie van Westerwolde.

Open Joodse Huizen

Op zaterdag 4 mei werd voor het eerst het project Open Joodse Huizen/Huizen van Verzet in Westerwolde georganiseerd. Op een viertal locaties werden lezingen verzorgd over de personen die op diezelfde locatie woonden of werkzaam waren en in aanraking kwamen met de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog. Deze kleinschalige en intieme manier van herdenken sloeg ook in Westerwolde aan. Meer dan 80 mensen bezochten de afsluitende bijeenkomst in de barak in Sellingerbeetse.

Het 'zwaard van Berend Bommel'

Ons bestuurslid Ruut Wegman ontving onlangs van mevrouw Hadders uit Wageningen een zeventiende-eeuws zwaard. Het 'zwaard van Berend Bommel', zoals het voor haar altijd heette, kwam van haar grootouders Jan en Aaltje Hadders-ter Wisch uit Valthermond. Zij wist alleen van het zwaard dat het was opgeploegd, zij dacht in het begin van de vorige eeuw. Pas toen zij zich verdiepte in de geschiedenis van Westerwolde, waar de familie van haar grootmoeder van oudsher gronden bezat, realiseerde zij zich dat het zwaard misschien wel daar vandaan kwam. Daarnaast lag Valthermond in het Valtherveen, een in de zeventiende eeuw voor soldaten ontoegankelijk veen, dat pas in de tweede helft van de negentiende eeuw is ontgonnen. Mevrouw Hadders gaf het zwaard mee aan Wegman en zei dat ze het aan de Historische Vereniging Westerwolde wilde schenken. Het is in dank aanvaard.

Volgens Henny Groenendijk, oud-archeoloog van de provincie Groningen, gaat het om een zestiende- of zeventiende-eeuwse houwdegen. Volgens hem doet de perfecte staat van het wapen vermoeden dat het niet kan zijn opgeploegd, maar dat het op een andere manier in het bezit van de familie Ter Wisch moet zijn gekomen. Helaas is dat niet meer te achterhalen. We hopen via het Oostfriesisches Landesmuseum in Emden nog meer te weten te komen over deze bijzondere schenking!

Inscriptie op het zwaard: ME FECIT SALINGEN (Solingen heeft mij gemaakt). Foto: Ruut Wegman.

Ruut Wegman met 'het zwaard van Berend Bommel'. Foto: Marlies Sanders.

Foto: Ruut Wegman.

Voorlopige agenda 2019

Alle data onder voorbehoud!
Voor de actuele agenda zie
www.verenigingwesterwolde.nl

21 september: Excursie
19 oktober: Ledenbijeenkomst te Ter Apel
14 december: Ledenbijeenkomst te Bellingwolde

Historische actualiteiten

In deze rubriek wordt ingegaan op actualiteiten die betrekking hebben op de cultuur en historie van Westerwolde.

Middeleeuws Ter Apel 25 jaar

Op 7 en 8 september 2019 kunt u zich rondom het kloosterterrein weer wanen in het jaar 1465. Het thema van deze jubileumeditie is 'Feest!'. In het kloostermuseum is tot en met 8 september een expositie te zien waarin wordt teruggeblikt op 25 jaar Middeleeuws Ter Apel. Een middeleeuws kampement, middeleeuwse kledij, maar ook oude foto's en affiches illustreren de ontwikkeling van het evenement. Ter gelegenheid van het vijfde lustrum wordt een jubileumboek gepresenteerd en doen enkele basisscholen mee aan een educatief project.

Herdenkingsdienst ds. Willem Reinders: wie weet meer?

Ds. Willem Reinders. Foto: collectie Bert Jan Hartman

Op 4 mei jongstleden sprak Bert Jan Hartman in de Gereformeerde Kerk van Sellingen over het leven en werk van ds. Willem Reinders. De Sellinger predikant werd in 1944 opgepakt en kwam in het daaropvolgende jaar om in het concentratiekamp Bergen-Belsen. Volgens Hartman is er kort na de bevrijding in Sellingen een herdenkingsdienst georganiseerd, maar het fijne weet hij er niet van. Wie weet meer en kan Hartman verder helpen? Contact: bj.hartman@kpnmail.nl

Uw bijdrage aan de landschapsbiografie Westerwolde

We schonken in Terra Westerwolda al eerder aandacht aan het verhaal van het landschap Westerwolde. Een projectgroep werkt met vele andere betrokkenen aan de landschapsbiografie die medio winter 2020-2021 zal verschijnen. Voor dit boek worden bijzondere foto's, verhalen en documenten gezocht, die iets vertellen over de leefomgeving. U kunt in

Lid worden van HVW en Terra Westerwolda thuis ontvangen? Dat kost slechts € 25,00 per jaar!

U krijgt dan niet alleen Terra Westerwolda drie keer per jaar thuisbezorgd, maar bent ook welkom op onze vergaderingen en bij interessante lezingen over de geschiedenis van Westerwolde. Jaarlijks wordt er voor leden ook een excursie georganiseerd.

Word daarom lid van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW)!

Dat kan via de website: www.verenigingwesterwolde.nl, maar u kunt ook contact opnemen met Kineke Kuper-Dijkmeijer, secretaris, Venneweg 15, 9541 XN Vlagtwedde, telefoon: 0599-313529, e-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl. Bank HVW: NL80 RABO 0358 6060 63.

contact komen met de projectgroep via de website www.landschapsbiografiewesterwolde.nl en de ontwikkelingen volgen op Facebook.

In november 2019 worden er weer 'historische avonden' georganiseerd in Museum de Oude Wolden. Deze lezingenreeks zal in het teken staan van de landschapsbiografie Westerwolde. Houd de website in de gaten voor de data!

Webpagina Landschapsbiografie

Bezoek ook onze website voor meer historische wetenswaardigheden en het laatste verenigingsnieuws: www.verenigingwesterwolde.nl.

Terra Westerwolda wordt mede mogelijk gemaakt door het MOW www.museumdeoudewolden.nl

